

TUDOMÁNYOS SZEMLE

„ERDÉLY“ NEVE.

Mint tudjuk, *Erdély* azt jelenti, hogy: *erdőn túl levő*. Anonymus krónikája a *terra ad erdeuelu-t* és a *terra ultrasilvana-t* egyjelentésűnek veszi és kölcsönösen felcserélve írja. Az már most a kérdés, hogy Erdély kikre nézve volt az *erdőn túl levő föld*? Nyilvánvaló, hogy nem erdélyi emberekre nézve. Amiből két dolog következik: egyik az, hogy Erdélyt először nem Erdélyben lakó emberek nevezték „terra ultrasilvana“-nak vagyis „erdeuelu“-nek; másik az, hogy az erdélyiek hazájukat kezdetben nem nevezték Erdélynek. Mi volt Erdélynek közös elnevezése Anonymus kora előtt? Querfurti Bruno érsek 1006 táján, tehát Szent István királyságának legelső éveiben a II. Henrik német császárhoz írt levelében Erdélyt *Ungria nigra*-nak (fekete Magyarországnak) nevezi. A régi nép- és helynevekben a *fekete* jelző alattvalót, meghódítottat jelentett szemben a *fejér* (*fehér*) jelzővel, mit az elsőségnek, az uralkodásnak megjelölésére szoktak használni. *Ungria nigra* elnevezést ennél fogva nem maguk az erdélyiek találták ki, hanem azok, akik Erdély földjét és lakóit *nigra*-vá, azaz alattvalóvá tették.*) Az említett kettőn kívül más megjelölést a magyar uralom első századaiból nem ismerünk, miután a római uralom bukása után a *Dácia* elnevezés feledésbe merült.

Dehát egyáltalában lehetett-e Erdélynek közös neve a X—XII. században? Én azt hiszem, hogy nem. Erdély a magyar honfoglalás idején nem volt ugyan lakatlan terület, de a benne

*) Erdély neveiről lásd Wolff I. értekezését: „Die Landesnamen Siebenbürgens“ (megjelent a szászsebesi ág. ev. gimn. 1885—86-ik évi értesítőjében), továbbá Hunfalvy Pál válaszát e tanulmányra a *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* 1887. évi folyamának 4. és 5. számában; valamint Jakab Eleknek tanulságos ismertetését a *Századok* 1888. évi folyamában „Erdély ország-nevei“ címen.

lakó különböző népek, helyesebben mondva: néptörédek egymással nem éltek közösségben. Ennélfogva külön-külön lakóhelyüket nem is nevezhették egyetlen közös néven. Mindenik itt lakó néptörék külön nevet használt az általa lakott terület megjelölésére. A sok különféle elnevezés csak akkor szorult háttérbe s az összes itt lakó népek csak akkor fogadtak el egy közös hazanevet, amikor a magyarok Erdélynek egész területét meghódították s azt az összes itt talált népeknek közös hazájává tették. Az *Erdély* név tehát semmiesetre nem régebbi a magyar királyi hatalomnak egész Erdélyre való kiterjedésénél. Amikor e földterületet maguk az erdélyiek is Erdélynek kezdték nevezni — mi Hunfalvy Pál föltevése szerint *) Szent László uralkodása után következett be —, akkor Erdélynek határai már végérvényesen meg voltak állapítva.

Nézzük meg e névnek más magyarázatát is. Budenz József magyar-ugor összehasonlító szótárában kimutatta, hogy az *erdő* ősi ugor szó, úgy szintén az *el* határozó is. Ennélfogva az *erdeuelu* szónak mindkét tagja ugor eredetű. Ezzel a megállapítással szemben ismételtén felmerült az a nézet, hogy hátha a románok nyelvéből került a magyarba az *Erdély* elnevezés. Wolff I. szászsebesi gimn. igazgatónak 1886-ból való ilyen értelmű állítását Hunfalvy Pál cáfolta meg. **) Azonban a dolog ezzel nem intéződött el. 1906-ban Mártian J. *Despre numele Ardealului* címen tanulmányt írt s abban azt vitatta, hogy az *Erdély* elnevezés trák eredetű. Bizonyításánál egyebek közt Otokocsi Fóris Ferencnek 1693-ban megjelent *Origines Hungaricae*-jára hivatkozott. 1913-ban Densușianu Miklósnak *Dacia preistorică* c. könyve ismételte meg e nézetet. Densușianu szerint „A régi görög hagyományokban (Pausanias feljegyzése szerint) Vulcanus istennek volt egy *Ardalos* nevű fia. Itt — úgy mond Densușianu — egy ethnikai névvel van dolgunk, amely megfelel a román *Ardelean*, illetőleg *din Ardeal* kifejezésnek“. „Erdély, illetőleg *Ardeal* őslakosságának a neve — folytatja Densușianu — nagyon régi. A rómaiak idejéből, Filippopolis mellétről ismerünk egy *vicus Ardelenus*-t (C. I. L. VI. 2799 szám), ami valószínűleg az erdélyi pásztorok telepe (o colonie de păstori ardeleni) lehetett. A jelek szerint Rómában is kellett,

*) Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 332 oldal.

**) Lásd e tanulmánynak első jegyzetét.

hogy legyen egy erdélyi telep (o colonie de ardeleni), miről a Thrákiából való Phaedrus, a meseíró, emlékezett meg“.

Az *Erdély*, illetőleg *Ardeal* szónak latin, trák vagy esetleg pelasg eredetével legújabbán Drăganu Miklós kolozsvári egyetemi tanár foglalkozott *Toponimie și istorie* című rendkívül érdekes dolgozatában, mely a *Dacoromania*-nak 1923. évi kötetében (233—260 l.) jelent meg. E tanulmányunk minket érdeklő részét szószerinti fordításban közlöm: „...Azonban a trák vagy pelasg elméletet is — úgymond Drăganu — ugyanazon okból el kell ejtenünk, amely miatt nem fogadhatjuk el a latinból való származtatást sem: ugyanis a román nyelv fonetikai törvényei ellentmondanak a trák vagy épen pelasg *Ardalos* szóalakból való származtatásnak. Mert ha el is ismerjük, hogy a helyneveknek hangtani változásai általában konzervatívabbak, mint más szavaké, még sem hihetjük, hogy bármely nyelvben annak alapvető hangtani törvényszerűségeivel ellentétben fejlődhetnek. A latin és trák helynevek is azon hangtani törvényszerűségek szerint kellett, hogy változzanak, amely törvényszerűségek a román nyelv kialakulásának korából való ősi szókészleten felismerhetők. E fonetikai törvényeknek megfelelőleg a trák *Ardalos*-nak végző *s* hangja el kellett volna, hogy tűnjék; az intervocalis *l* át kellett volna, hogy változzék *r*-ré; az utolsóelőtti szótag hangsúlytalan *a*-ja *ă*-vá, az utolsó szótag hangsúlytalan *o*-ja pedig *u*-vá kellett volna, hogy áthasonuljon, az utóbbi *u* aztán idővel lekopott volna. Tehát egy *Ardăr* szóalaknak kellett volna létrejönnie. Ha pedig feltesszük, hogy az *Ardalos* szónak utolsóelőtti szótagja hangsúlyos volt, akkor viszont *Ārdar* alakot kellett volna kapnunk hangsúlyos második szótaggal. Ez esetben azonban, eltekintve az *l*-nek *r*-ré s az utolsóelőtti szótag *a*-jának *ă*-vá változásától, megfejtetlen marad az *Ardeal* szónak *a* > *ea* hangváltozása az utolsó szótagban. Mindent összefoglalva, tehát ki van zárva a lehetősége annak, hogy az *Ardeal* szót akár latinból, akár trákból, akár pedig pelasgból származtathassuk. Marad a magyar eredet“.

Az *Erdély* szónak következő alakjaival találkozunk a latin nyelvű magyar krónikákban és oklevelekben: *erdöelü*, illetőleg *erdöelö* > *erdöelv* > *Erdöel* > *Erdeel* > *Erdel* > *Erdély*. Ebből az alakfejlődésből először is a román *Ardeal* alaknak vég-*l* hangzója érthető meg, mely pontosan egyezik a magyar szóalak *l*-jével. Megérthető aztán az *-e* > *-ea* hangváltozás is, mert tudjuk, hogy a hangsúlyos magyar *e* a románban rendszerint *ea* lett. Így: *ellen* > *alean*; *beteg* > *beteag*; *hitlen* > *hitlean*, stb.

Drăganunak e tanulságos és alapos fejtegetései hivatva vannak végérvényüleg lezárni e sokat vitatott kérdést. Végző megállapítása ez: a román *Ardeal* szó a magyar *Erdeel* szóból származott. Jól jegyezzük meg, hogy az *Erdeel*-ből és nem az *Erdel*, illetőleg *Erdély* alakból, mert ha az *é-s* (*Erdel*), illetőleg az *ly-es* alak (*Erdély*) hatott volna, ennek valaminő más felismerhető jele is maradt volna.

Ezt a nyelvészeti megállapítást történeti adatok is támogatják. Az *erdeueleu* (= erdőelü, erdőelv) szó Anonymusnak valószínűleg 1202—1203 közt készült latin nyelvű krónikájában fordul elő először. Viszont a Magyar Oklevél Szótár 1390-ből mutatja ki a legrégebből ismeretes *Erdel* alakot. 1400-on innen már közkeletű az *Erdély* név. Ebből az következik, hogy a magyar *Erdély* elnevezés még akkor honosult meg az erdélyi román nyelvben *Ardeal* alakban, amikor azt magyarul *Erdeel*-nek ejtették; ez pedig 1390 előtt kellett, hogy történjék. A szláv-román nyelvemlékekben 1432-ből ismerjük a legrégebb idevonatkozó adatokat, amelyek Bogdán I. *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească* c. művének közlései szerint *Erudelu*, *Ierudel* alakúak voltak.

Erdélynek nem magyar nyelvű elnevezései közül *Dacia*-n kívül a *Siebenbürgen*, illetőleg *Septem castra* ismeretes. Mit jelent ez az elnevezés? Mellőzve a megfejtésével foglalkozó szakirodalomnak ismertetését, csak két véleményt akarok itt részletesebben megtárgyalni. Egyik dr. Karácsonyi János véleménye. Karácsonyi *Hét-vár* című tanulmányában *) a következőket írta:

„A magyar nemzet épített először Erdélyben hét várat, az szervezett ezek mellé hét vármegyét, Szent László rendelte e 7 vármegyét külön, előbb gyula, utóbb vajda nevű főtisztviselő alá, ezáltal lett Erdély közigazgatásilag külön tartomány. Mikor a 7 vár és vármegye oltalma alatt és az országvédő gyepekkel a nyugalom és békesség biztosítva volt, akkor jöttek a latinoknak nevezett vallonolászok s ezek e hétváru tartományt *Septem castrensium terra*-nak, jöttek a németek vagy szászok s ezek a maguk nyelvén *Siebenbürgen*-nek nevezték el, mert az ő szemükben, az ő beköltözésük idején, e tartomány

*) Megjelent a *Pásztortűz* 1923. május 26-iki füzetében.

már nem csupán az erdőntúl feküdt, hanem annak 7 biztos oltalmat nyújtó vára is volt. Nevezhették is így egész Erdélyt, mert az ő beköltözésük idején az egész terület a Meszestől a Királyköig mind a 7 várhoz, illetőleg annak ispánjaihoz s az ispánok igazgatóihoz, a gyulához vagy másként vajdájához tartozott és csak később 1211-ben, 1224-ben, illetőleg 1241 után szakítottak ki egyes kerületeket a magyar királyok az erdélyi vajda és hivatalnokai keze alól“. A hét vár Karácsonyi szerint a következő volt: 1. Szolnokvár, 2. Dobokavár, 3. Kolozsvár. Karácsonyi szerint eredetileg csak e három vár védte Magyarországot az Erdély felől jövő támadások ellen. Mind a három várat állítólag Szent István építtette. Szent László király a magyar határt a Maros és Küküllő völgyéig terjesztette ki s hogy ez új határvonalnak biztos védelmet nyújtson, megépíttette 4. Torda, 5. Küküllő, 6. Gyulafehérvár és 7. Hunyadvár várait. Fejtegetéseit Karácsonyi a következő lelkes mondattal végezte: „A magyar nemzet volt tehát az, amely a tőle épített 7 várral s az ezek mellé szervezett 7 vármegyével itt Erdélyben élet- és vagyonbiztonságot teremtett, s azért a 7 vártorony ott Erdély címerében a magyar nemzet nagy tetteit, a magyar nemzet dicsőségét hirdeti!“

Megvallom, épen e lelkes sorok ébresztettek bennem gyanút Karácsonyi magyarázatának helyessége iránt. Hiszen ha a magyarok egykor valóban országos jelentőséget tulajdonítottak e 7 várnak, akkor lehetetlen, hogy e váraknak megépülése után épen csak magyar nyelven ne nevezzék Erdélyt *Hét vár*-nak. Hát akár a vallonolaszoknak, akár a szászoknak csakugyan fontosabb lett volna e hét vár, mint a magyaroknak? Pedig tény, hogy Erdélyt magyarul sohasem nevezték *Hét vár*-nak.

Mikor ezt az első kétségemet nem tudtam eloszlatni, támadt melléje más, mely Karácsonyinak arra az állítására vonatkozott, hogy Erdélynek címerében a hét vártorony „jelkép s azt jelenti, hogy Erdélyben valamikor valamelyik nemzet hét várat épített s e hét várról nevezték el az országot“. Itt eszembe jutott az 1659. május 24—június 25-ki szászsebesi országgyűlés végzéseinek harmadik artikulusa, mely Erdélynek címerét először állapította meg törvényes joghatállyal. Ez artikulusban ezeket olvasom: . . .*) „bizonyos négy pecséték metszessenek az ország-

*) Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. kötet. 295.lap.

Lásd hozzá Jakab Elek-től: Az egykori Erdély nemzeti színeiről. (Századok 1888. 435—447 l.)

nak négy nagyobb rendei szerint, melyeknek egyike, úgymint az erdélyi vármegyéké, álljon az ország praesidensénél avagy az erdélyi ítélőmesternél. A másik, mely a székelységé lészen, az udvarhelyszéki főkapitánynál. Az harmadik, mely a szász natióé, a szebeni polgármesternél. A negyedik pedig, mely az Erdélyhez incorporáltatott Magyarország részéjé, álljon azon részben levő ítélőmesternél. (Stb.) . . . A pecsétek pedig ilyenek legyenek: az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insígnájok légyen egy fél sas, környül való írása: Sigillum comitatum Transilvaniae. A székelységnek légyen egy fél hold és nap, környül való írása: Sigillum nationis Siculicae. A szászoké légyen hét kolcsos város, környül való írása: Sigillum nationis Saxonicae. A Magyarország Erdélyhez incóporáltatott részéjé légyen négy folyóvíz s a kettős kereszt, környül való írása: Sigillum partium Hungariae Transylvaniae annexarum . . . (Stb.)“

Ha Karácsonyi magyarázatának ide vonatkozó része e törvényszöveg mellett is megállja helyét, akkor Karácsonyi szerint is a szászok jelképe volt a hét kulcsos vár, illetőleg város, — — amit ő pedig nemcsak nem akart állítani, sőt ellenkezőleg, egyenesen tagadott.

Mindent összefoglalva, Karácsonyinak azon föltevését, hogy a 7 vár Erdély címerében a magyarság jelvénye, — nem fogadhatjuk el; hasonlóképen azt sem, hogy eredetileg magyarok nevezték Erdélyt *Septem castra*-nak, illetőleg *Hét vár*-nak.

A másik vélemény Schullerus Adolfé, ki a Pușcariu Sextil szerkesztésében Kolozsváron megjelenő *Cultura c.* folyóiratnak 1924. márciusi számában *Siebenbürgen* címen próbálta megmagyarázni ez elnevezést. Magyarázatát Schullerus is — miként Karácsonyi — Erdélynek fokozatos megszállásán kezdi. Azt mondja, hogy a nyugateurópai népek kezdetben Erdélynek a Marosig terjedő részét értették a Transilvania elnevezésen. Később az Olt vonala lett a határ. Hogy ezt az Olt menti vonalat könnyebben és biztosabban lehessen védni, épültek ott azok a várak, — számukat nem lehet tudni pontosan — melyekről e vidéket II. Géza idejében *Siebenbürgen*-nek kezdték nevezni.

Hogy hol volt ez az ő-siebenbürgen, azt Schullerus a következő érdekes módon határozta meg. Tudvalevő dolog, hogy az Olt mentét a legrégebbről ismeretes okmányok desertumnak, azaz elhagyott területnek nevezik. Müller Frigyes és Müller György kimutatták, hogy ez azt jelenti, hogy azt a vidé-

ket mesterségesen tették desertummá, mivel a régiek harcmódorához tartozott a lakott terület elé irtásból védelmi övet készíteni, melyen a támadó vagy csak nehezen vagy épen sehogya se tudjon átjutni. Ilyen katonai, védelmi célból készült az Oltvidéki desertum is. Mikor aztán a flandriaiak betelepülése folytán az erdélyi határ még délebbre tolódott ki, a desertumnak megszűnő katonai rendeltetése, azt a király — mint „királyföldet“ — a betelepülőknak adta, hogy betelepítsék s megerősítsék. Így épült fel az Olt vonala mentén az a sok vár, melyekről e vidéket Siebenbürgennek nevezték el. Melyik volt pontosan ez a vonal? Schullerus a következő helyekkel jelzi: Ugra—Halmágy—Galac—Rukkor—Földvár—Gainár—Oláhújfalú; vagyis Ugrától elkezdve pontosan a Nagyküküllő és Fogarasmegye összeérő határában elfolyó Oltnak vonalánál, mely vonal nyugat felé Nagyszebenig nyúlt ki. „Ez a vonal volt — úgymond Schullerus — a mögötte északra letelepedett németeknek biztos védelmi vonala. Ehhez kapcsolódnak a német telepek egyházi szervezetük szerint káptalanjaikkal (capitulum), őrhelyeik szerint váraikkal (Burg, castrum), bíróságaik szerint székeikkel (Stuhl). E káptalanok, várak és székek számát okmányyszerű pontossággal nem lehet megállapítani, de a köztudat számukat hétben állapította meg. Ez volt a *hét vár* területe, melyben a *Siebenbürgen* elnevezés gyökerezik“. Schullerus szerint tehát kezdetben csak Nagyküküllőmegyének az Olt folyásával határos része s Nagyszeben vidéke volt *Siebenbürgen*; később a német telepesek által lakott összes erdélyi helyeket összefoglaló névvel *Siebenbürgennek* nevezték; végül e név átment az egész Erdélyre.

Schullerus elméletének lényege az, hogy a *Siebenbürgen* név eredetileg egy kis területnek volt a neve. Ennek írásos bizonyítéka volna. Schedelnek 1493-ban Nürnbergben készült térképe, mely Erdélynek a Tiszáig érő részét *Transsilvania*-nak nevezi; etől keletre van *Sibenburg*, tőle kissé északra *Wortzland* (Burzenland). Megemlíti Schullerus azt is, hogy a barcasági szász ma is „nô *Siwembergen*“ utazik, ha átmegy az Olton. Ez elméletnek néhány nehézsége már első tekintetre is látszik. Ime: honnan van az, hogy a Schuller által említett Olt-menti védővonalnak nevei az egy *Ugra* kivételével (mely az oklevelekben *Galt*, illetőleg *castrum Noilgiant* alakban található s amely szónak biztos etimológiáját még nem tudjuk) mind magyar vagy román szók s köztük egyetlen szász elnevezés sincs? Ha tény-

leg szászok lettek volna itt az őslakók s e védelmi vonal olyan fontos lett volna, hogy róla neveztek volna el később az egész Erdélyt, akkor bizonyára ha nem is épen az összesnek, de a fontosabb helyeknek nevei szász eredetűek kellene hogy legyenek. Ehelyett mit találunk? *Halmágyról* egy 1488-ból való okmány bizonyítja, hogy magyar község. *Galac*, *Rukkor*, illetve *Rukur* és *Gainár* román falvak. Hogy *Földvár* (mely nem tévesztendő össze a brassómezei Földvárral) magyar telepítés volt, azt neve mutatja, melyet románul és szászul egyaránt *Feldior*-nak ejtenek. E vidék eredeti magyarságának a *Gainár* elnevezés a legérdekesebb bizonyítéka. E falút magyarul *Oláhtyúkos*-nak, szászul *Walachis Teckes*-nek, románul *Gainár*-nak nevezik. Melyik itt az eredeti elnevezés? Ha a román volna, akkor a szászok kétségtelenül a *Gainár* szónak a szász nyelv fonetikája szerint képezett alakját használnák elnevezésül, nem pedig a magyar eredetű *Teckes*-t. Ez a szász elnevezés azt mutatja, hogy amikor a szászok e falúnak eredeti magyar nevét átvették, akkor ott még magyarok laktak. Van egyéb bizonyítéka is itt a magyar ősincolatusnak, az, hogy Nagykovácsfalvi megyének két *Tyúkos* nevű helysége van: egyik a hévizi járásban levő említett *Walachis Teckes*, románul *Ticușul româneșc*, másik a zsiberki járásban levő *Szásztyúkos*, *Deutsch Teckes*, illetve *Ticoșul sașilor*. *Magartyúkos* nevű hely nincs. Az eredeti magyarság emlékét itt a másik két név őrizte meg. Érdekes, hogy a román *Gainár* szót Kisch Gusztáv kolozsvári egyetemi tanár a német *Gegenwehr* szó szászkiejtésű alakjának tartja. E magyarázat azonban nem egyéb téves ötletnél. Eltekintve attól, hogy a „*Gegenwehr*” fogalmának itt semmi tárgyi értelme nincs, mert az egyik falút *Gegenwehr*-nek nem lehet mondani, mikor az semmivel sem különb a többi állítólagos „*Wehr*”-telepnél, — — mondom ettől eltekintve, a fentebb említett névváltoztatások teljesen kizárják Kisch nézetének helyességét.

A másik erős érv Schullerus nézete ellen az, hogy az egykori oklevelek nem Nagykovácsfalvi megye délkeleti részét jelölik meg a flandriai telepések ősi lakóhelyéül. Ezt az érvet azonban részletesen nem tárgyalom, mert az igen messzire eltérítne tárgyamtól. Marad végeredményül az, hogy Schullerus sem tudta megfejtetni a *Siebenbürgen* elnevezést.

Mi hát e névnek helyes magyarázata? Nem tudom megmondani. A tények realitása szempontjából Pesty Frigyesnek

következő magyarázata volna legelfogadhatóbb: „A Cibin folyó partján letelepedő szászok a vidék fölött emelkedő hegyen építették a Szibin várát; róla neveztetett el azon város, mely okleveleinkben jó ideig *Cibinium*, utóbb *villa Hermanni*, *Hermannsdorf*, *Hermannstadt* néven fordul elő. Midőn 1224. évben II. Endre szabadságlevele kimondá, hogy a szászok egy népet képezzenek (*unus sit populus*), azon szász telepek, melyek Szebenben látták középpontjukat, Szeben részeinek érezték magukat. Természetes, hogy így a *Siebenburg* neve az egész grófságra ment át, és így a brassaiak — kik igen soká nem tartoztak Siebenburg grófsághoz, — joggal mondhatták, ha Szeben tartományába indultak, hogy Siebenburgba mennek. Midőn idővel Brassó, Beszterce, Meggyes és más székek Szebenhez csatlakoztak és II. Endre kiváltsága azokra is kiterjesztetett, a Siebenburg név is az alkotmányuk által összetömörült szászok közt tért nyert. Nem a valószínűleg csakhamar összeomlott *Sibenburg*, *Szibin vára* vitte véghez e hódítást — hisz nevének jelentését is már elfelejtették az emberek — hanem a szász népnek mindinkább emelkedő jelentősége.“*) Ez a feltevés kétségtelenül legrealisabban magyarázza Erdélynek német nevét. Azonban ellentmond neki az idézett 1659-ki törvény, mely szentesítette azt a nézetet, hogy a Siebenbürgen szónak első tagja a sieben (*septem*) számnév. Ha viszont ezen az alapon keresünk magyarázatot, akkor meg azon akadunk fenn, hogy nem tudjuk megjelölni a hét várát. Nem marad más választás hátra, mint vagy azt mondani, hogy az 1659-ki törvény megszövegezésekor hibásan értelmezték *Siebenbürgen* elnevezést *Hét várnak*. Ez esetben elfogadhatjuk Pesty Frigyes magyarázatát. Vagy pedig ragaszkodunk a hetes számhoz. Ez esetben azonban le kell mondanunk arról, hogy a hetes szám magyarázatában (hét vár?, hét város?, hét szék?, hét megye? stb.. stb.) minden kritikát kiálló megállapításhoz jussunk.

Hátra van még valamit szólni a *Dácia* elnevezéséről. A név maga a régi rómaiaktól való s a *dák* névszónak latinos továbbképzése. Azt tudjuk, hogy a régi rómaiak Erdélyt Dáciának nevezték. A provinciának elveszése után ez az elnevezés feledésbe merült. A román nép Erdély földjét az egykori római provincia elveszése után többé soha nem nevezte Dáciá-

*) *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék. II. köt. (Bpest. 1880) 12—13 lap.

nak. Ez a név csak a renaissance korában került ismét divatba, de akkor is csak az irodalomban. A nép maga miként ma, úgy akkor is *Ardealnak*, azaz *Erdélynek* nevezte e földet.

Dr. Borbély István.

A MAGYAR CHÉMIAI SZAKIRODALOM HALADÁSA ROMÁNIA ERDÉLYI RÉSZÉBEN 1918 ÉV VÉGÉTŐL KEZDVE NAPJAINKIG.

A magyar tudományos kémiai irodalom 1918 év vége óta Erdélyben nagyon kevés terméket mutathat fel, minek főoka elsősorban a tudományos segédeszközök, a kémiai intézetek, laboratóriumok, felszerelések elvesztése, továbbá a kémia tudományával szakszerű irányban foglalkozó magyar szaktudósok nagyrészeinek kivándorlása, eltávoztása. — Az ily tapasztalati, kísérleti irányú tudomány terén, a szükséges segédeszközök, felszerelések hiányában nem sok új eredmény mutatható fel, a kutatások megbénulnak és ezért az irodalom is megcsappan. Ehhez járul másodsorban az, hogy eddigi tudományos központunktól elszakítottván, azzal minden érintkezés megszűnt és így tudományos munka kiadása lehetetlenné vált. Magyar nyelvű tudományos folyóirat ezideig itt nem jelent meg. Románia erdélyi részében a kémiai szakirodalmat felölelő magyar nyelvű szaklap nincs, de még a többi természettudományi szakmák számára való alkalmas szakfolyóirat sincs. Ezért ha valaki tartott is valahol népszerű-, vagy szakelőadást, azt annyira ki sem dolgozta, hogy az nyomtatásban megjelenhetett volna, mert előre tudta, hogy nincs oly folyóirat, amelyben azt kiadhatná. Ezért oly szegényes a mostani magyar nyelvű erdélyi kémiai szakirodalom.

Ez idő alatt elkészült, vagy kiadott dolgozatok, amikről tudomást szerezhettem, a következők:

Dr. Ruzitska Béla volt egyetemi tanár, vegyész munkái:

1. A Magyar Tudományos Akadémia 1916. évben nyílt pályázatot írt ki a kémia köréből végrehajtandó szakmunkálatra. Beadott tervezetével *Dr. Ruzitska Béla* megkapta a megbízatást és 1918. év őszén elkészült: „*A természetes festőanyagok absorptio spektruma és e festőanyagok meghatározása*” című kísérleti tanulmánya, melyben 120-nál több természetes, főképen növényi és állati eredetű szinesvegyület (festőanyag) elnyelési színeképét részletesen tanulmányozta. E színeképekben az elnyelési sávok helyzetét spektrométerrel megmérte, lerajzolta, a különböző kémiai reagensek behatására beálló színbeli és színeképbeli változásokat belátóan tanulmányozta és ez alapon e festékeket osztályokba, csoportokba és alcsoportokba oszthatta. Meghatározási táblákat dol-

gozott ki, melyek segítségével e festékek felismerhetők, megkülönböztethetők és az eddigi módszereknél sokkal egyszerűbb és biztosabb absorptió spektrométeres módszerrel meghatározhatók. A munkához a kísérleti és mérési adatok mellékelve vannak, átnézetes táblázatokba összeállítva, valamint a nevezetesebb festőanyagok elnyelési színképei 8 táblán le vannak rajzolva. Ezt a munkát a Tudományos Akadémia III. osztálya a pályadíjra és kiadásra érdemesnek ítélte, azonban a bekövetkezett zavaros időben a kiadás elmaradt. 1920-ban a III. osztály titkárától kapott értesítés szerint a dolgozat akkori kiadása 100.000 koronába került volna, amely nagy összeg a III. osztály rendelkezésére nem állott. Azóta természetesen még rosszabbodtak a nyomdai viszonyok és így a dolgozat a Tudományos Akadémia levéltárában kéziratban maradt.

2. Az Erdélyi Múzeum Egyesület természettudományi Szakosztálya 1923. évi február havában megtartott közgyűlésén, a választmány felszólítására Dr. Ruzitska Béla, a szakosztály sok éven át volt érdemdús, elhunyt elnökének tiszteletére: „*Fabinyi Rudolf emlékezete*” címen kegyeletes emlékbeszédet tartott, melyben a Budapesten 1920. március 7-én elhunyt kémikus és volt kolozsvári egyetemi professzornak nemcsak életrajzát állította össze, hanem tudományos munkásságát is, szakdolgozatainak részletesebb leírásával ismertette. Ez az emlékbeszéd az „*Erdélyi Orvosi Lap*” 1923. évi április 15-iki számában nyomtatásban is megjelent.

3. „*Az állati csontok felhasználása*” címen kémiai technológiai népszerű összefoglaló ismertetés jelent meg a „*Magyar Nép*” című lap 1923. évi folyamában.

4. Az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának 1922. évi március havában „*A festőanyagok*” címen kísérleti népszerű előadást tartott Dr. Ruzitska Béla. (Ez nyomtatásban nem jelent meg).

Ugyanott 1924. évi január 14-én: „*A porcellángyártásról*” (bemutatókkal) tartott ugyanő népszerű előadást. (Nyomtatásban szintén nem jelent meg.)

Dr. Orient Gyula: *Die Wirkung der Amine auf die Gärung*. I. és II. Két értekezés a *Biochemische Zeitschrift* 1922. évi 132. kötet 4—6 számában és az 1924. évi 144. kötet 3—4 számában jelent meg.

Ebben szerző különböző organikus amin vegyületek oldatainak a szeszes erjedés folyamatának lefolyására gyakorolt élénkítő vagy hátráltató hatását tanulmányozza.

Dr. Orient Gyula: *Über die Wirkung der Oxymethylanthrachinon enthaltenden Drogen auf die Gärung*. *Biochemische Zeitschrift* 1924. évi 144. kötet 3—4. számában.

Az előbbi vizsgálatokhoz hasonló módon különböző gyógyászati célra felhasznált, főképen oxymethylanthrachinont tartalmazó növényi szárított drógok, vagy ezekből készített

kivonatok befolyásoló hatását a szeszes erjedési folyamatra tanulmányozta.

Dr. Orient Gyula: A Vitaminek (Az utolsó két évi vitamin kutatások eredményei). Megjelent 1923-ban önállóan a kolozsvári „Minerva” kiadásában egy 35 oldalas füzetben.

E munkában szerző a táplálékainkban nélkülözhetetlen és újabb időben oly híressé vált vitamin nevű anyagoknak előfordulásáról, fajairól, élettani hatásairól, főképen fiziológiai és orvosi szempontból a legújabb kutatásokat és eredményeket ismerteti.

Gaál László vegyész-mérnök: A platina finomítása. Megjelent a Romániai Ékszerészek lapjának 1923. évfolyamában. Ebben az értekezésben szerző a különböző fémekkel ötvözve levő platina különválasztására és tiszta állapotban való előállítására vonatkozó kémiai eljárásokat ismerteti.

Dr. Szegedi István kohómérnök és vegyész: Hazai ékszeriparunk nyersanyagai. A Romániai Ékszerészek Lapjának 1923. évfolyamában. Szerző ismerteti az arany, ezüst és más az ékszeriparban felhasznált nyersanyagok előfordulását, előállítását, stb.

Gál Ernő vegyész-mérnök: „Modern alchymia” címén az E. M. E. Természettudományi Szakosztályának 1924. évi febr. 4-én tartott népszerű estélyén előadást tartott a radioaktivitás révén a kémiai elemek felbontására vonatkozólag végrehajtott eddigi legújabb vizsgálatokról; kimutatja a Dalton-féle atomtheoria elégtelen voltát, megváltoztatásának és kibővítésének szükségességét. (Nyomatásban még nem jelent meg).

Dr. Götz Irén: A Rádiumról, a Radioaktivitásról és Curienéről több ízben írt népszerű ismertető cikkeket a „Keleti Ujság” és az „Ellenzék” c. napilapokba.

Gyógyszerész-kémiai dolgozatok:

Dr. Orient Gyula: A gyógyszerészi-kémia fogalma és feladata. Önálló füzetben jelent meg 1918-ban.

Dr. Orient Gyula: Nagy adag ópiumtinktúra okozta mérgezés. „Erdélyi Orvosi Lap” 1921. évf.-ban.

Dr. Orient Gyula: A gyógyszerészek, mint a természettudományok classicus művelői. Gyógyszerész Ujság, Kolozsvár. 1921.

Ugyanazon szerző: Az extractum belladonna alkaloid tartalma. Pharmaceutische Post. Wien. 1921.

Ugyanazon szerző: Közlemények a pharmacochemia köréből. Gyógyszerész Ujság, Kolozsvár. 1921.

Ugyanazon szerző: Mikrokémcső. „Erdélyi Orvosi Lap” 1923. márc. Ugyanaz németül is. Biochem. Zeitschrift 1922. évf.

Ugyanaz a szerző: Nehány gyógyszerül használt szénvegyület oldhatósága. Pharmaceut. Courier. 1923. évf.

Wonesch Miksa : Nehány injectióra alkalmas higány praeparatum előállításának ismertetése. „Gyógyszerész Ujság” Kolozsvár. 1921. évf., No. 1, 2, 3, 4, 5 szám.

Dr. Ferenc Áron: A Benedekfű olajának vizsgálata. Gyógyszerész Ujság Kolozsvár. 1921. évf. No. 13. és 14.

Referens.

A RÉGÉSZET ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNELEM UTÓBBI ÖT ÉVE MAGYARORSZÁGON.

A ma mindennél fontosabb és valamely vonatkozásban mindenkire nyomasztó súllyal nehezedő, országbénító gazdasági problémák ellenére is, talán sohasem volt idő, melyben több szó esett volna a magyar kultúráról, a magyar kultúra emelkedő vagy süllyedő tendenciájáról, mint éppen mostanában. Sajtóban, előadásokban, hivatalos megnyilatkozásokban, politikai beszédekben, — szóval minden elgondolható alkalomkor, állandóan aktuális a kérdés. Hogy mi ennek az oka? — hogy vajjon a magyar köztudat még csak mostanában eszmélt reá a szellemi műveltség eminens fontosságára, vagy hogy veszélyben forgónak látja a már értékesnek felismert kultúrvagyont, avagy talán egy legyőzött ország életfenntartási ösztönének új életkeresését lássuk ebben az intenzív érdeklődésben: a felelet messze vezetne, ha ugyan van a feltett kérdésekre általános felelet.

A tény u. i. az, hogy kiki a maga lelki adottságának megfelelő optimista vagy pesszimista válasszal intézi el a kérdést. De ez nem is lehet másként, mivel nyilvánvaló, hogy már a kérdés feltevése is hibás, mert hiszen a kultúra, egy kultúra állapota, irányzata sokkal szövevényesebb jelenség-complexum, semhogy egy szemszögből magyarázatát vagy diagnózisát lehetne adni. Ezért nem lehet eléggé méltányolni az E. I. Sz. módszerét, amikor a szásrétű jelenség egységükre, egyes szakcsoportokra bontásával akarja célját megközelíteni.

De más hiba is van. És ezen egyelőre nem lehet segíteni. Mert hiába bontjuk a jelenségcsomót akármilyen kis egységekre, — ha a jelenség emelkedő, vagy süllyedő tendenciáját kutatjuk: — hiányzik az állandó érvényű mértékünk. Azt még csak megszokjuk valahogy, hogy ami nemrég két fillér volt, az ma háromszáz korona; itt elvégre egyszerű számtani alapműveletek elvégzéséről van szó, de egyszerre egészen más súllyal esnek a megváltozott viszonyok a mérlegbe, midőn egy változatlan körülmények között is alig lemérhető szellemi jelenségnek folyton változó és kiszámíthatatlan erejű componenseiként jelentkeznek. Az a legmélyebbre ható átalakulás, amely az elemi katasztrófák erejével és hirtelenségével rázta meg és

kavarta fel az országot, természetes, hogy a szellemi művelődés feltételeinek erőviszonyaiban is messze kiható, de számokban ki nem fejezhető eltolódásokat okozott.

Teljes mértékben áll ez arégészet és művészettörténet terére is. A feladatok és a lehetőségek, az elveszett feldolgozási anyag és másfelől a meglévő apparátus, a nagyon megcsappant felvevő képesség és a kevésbé megfogyatkozott tudományos erő, a kiépített szervezet és az ezt mozgásban tartó anyagi erő közötti egyensúly megbomlása, de nem kevésbé a még mindig tartó végzetes izoláltság és még számtalan más, szintén le nem mérhető hatású zavaró körülmény, ugyancsak óvatosságra int az ítéletben. Ilyesféle megfontolások vezetnek az alábbiban, mely nem annyira az elmúlt korok termésével összehasonlító mérleg, mint inkább egyszerű számadás akar lenni.

A régészeti munkásság nagyban — egészben a régi keretek között, a régi műhelyekben folyik. De — és ez a dolog természetéből folyik — lényegesen megváltozott munkalehetőségekkel. A Nemzeti Múzeum súlyosan érzi gyűjtőterületének megcsönkítését. Megfogyatkozott tisztviselőkarával pedig nem tudja megcsinálni az egyetlen lehetséges megoldást: a meglévő erőknél a még rendelkezésre álló, esetleg új munkaterekre való koncentrációját. Jobbára anyagi okokra vezethető vissza az ásatások számának csökkenése. Ezek közül fontosságukra nézve kiemelkednek *Bella Lajos* és *Hillebrand Jenő* bodrogkeresztúri ásatása, mely eneolith-kori temetőt tárt fel, továbbá *Hillebrand J.* és *Kadic O.* Miskolcz-vidéki palaeolith-kori ásatásai. A lefokozódott régészeti munkásságnak szomorú bizonyossága az is, hogy a vezető folyóirat, az *Archaeologiai Értesítő* 1919 óta csupán egyetlen összevont kötetben tudott megjelenni. Még sokkal szomorúbb viszonyok között szynlődnék a vidéki múzeumok, melyeknek állami felügyeletét, miután a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét 1922-ben megszüntették, a minisztérium múzeumi ügyosztálya közvetlenül végzi.

Ki kell azonban emelnünk néhány nagyon örvendetes kivételt. *Debrecen városa* valóban fejedelmi ajándékhoz jutott, *Déri Frigyes* bécsi magyar gyáros kiválóan értékes és gazdag régészeti és művészeti gyűjteményével, aki pazar bőkezűséggel még épületet is, valóságos kulturpalotát emel, melyben a városi múzeum gyűjteményei, könyvtár, képtár, előadóterem, stb. helyet találnak. *Kecskemét városa* teljesen a maga erejéből, szerény, de fölöttébb célszerű otthont épített városi múzeuma számára. Végül még a *szegedi városi múzeumot* emelhetjük ki, amely nemcsak a város áldozatkészségét élvezi, hanem jeles direktora, *Móra Ferenc* révén a múzeum-barátok olyan gárdáját is szervezte meg, akiknek bőkezűsége átsegíti a múzeumot a küzdelmes évek megpróbáltatásain.

A belső múzeumi munka kétségtelenül megállapítható nagymérvű leszegényedésével párhuzamosan, a régészeti tevé-

kenység súlypontja áthelyeződött a tudományos közlésre, bemutató előadásokra és — amennyire a nyomdai költségek engedik, — kiadványokra. Ezen a téren a vezető szerepet az Országos Magyar Régészeti Társulat viszi, mely *Kuzsinszky* Bálint elnök és *Gerevich* Tibor titkár vezetése alatt páratlan agilitással gondoskodik a külföldről elzárt magyar régészet régi niveaujának fenntartásáról. A sűrűn tartott előadásokon kívül tavaly óta *Gerevich* Tibor szerkesztésében *Évkönyvet* is ad ki. I. évfolyamának (1923. Franklin. 234. l. 62 ábra, 18 képes tábla és 1 melléklet, bő németnyelvű kivonat) gazdag tartalmából az erdélyi magyar közönséget közelebről is érdeklí *Lux* Kálmán cikke a *kolozsvári Szent Ferenc-rendi kolostor épületéről*, továbbá *Halaváts* Gyula értekezése a *Nagyszében-környéki erődtplomokról*. Szerző a szerint, hogy a templom van erőddel körülvéve, vagy magát a templomot építették ki erőddé, két tyrust különböztet meg: a templomerőd és az erődtplom typusát. A továbbiakban a fejlődés menetét tisztázza *Müller* Frigyes megállapításaival szemben. Erdélyi vonatkozásánál fogva, de művészettörténeti rendkívüli jelentőségénél fogva is kimagaslí *Gerevich* Tibor tanulmánya *Kolozsvári Tamásról*, a kolozsvári származású, XIV. századbéli jeles festő-művészről, akit a primási képtárban levő és eddigi *Gentile de Fabriano* ismeretlen követőjének tulajdonított, eredetileg szárnyasoltár alkatrészeit tevő 8 képe nyomán ismertet. Az egyes képek részletes elemzése alapján arra az eredményre jut, hogy a mester a kölni festőiskola tanítványa, akire azonban nagymértékben hatott a korai olasz renaissance. A művészi alkotás elemzésének mesterműve az, ahogy a nagylátkörű és élesítéletű tudós, tisztán a festmények alapján az addig teljesen ismeretlen mesternek művészi fejlődését, valósággal életrajzát adja. Az oltárhoz tartozott, már elpusztult, de rajzban ismeretes predellán a művész „*Thomas de Coloswar*”-nak jelzi magát; *Gerevich* ebből arra következtet, hogy a mester fajtára nézve is magyar volt.

Az önállóan megjelent kötetek közül hézagpótló *Hillebrand* Jenő és *Bella* Lajos munkája: *Az őskor embere és kultúrája*. (Panthéon kiad. 1921. 312 l., 320 kép.) Előbbi az őskőkorszakot, utóbbi az újabb praehistorikus időköt dolgozta fel. Hézagpótló, mert az első befejezett munka, mely nagy anyagismerettel, az eddigi eredmények felhasználásával és sok gyakorlati érzékkel a hatalmas anyagot a magyarországi viszonyokra való tekintettel tárgyalja. A „*Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei*” c. mű III. kötet 1. részének különlenyomata *Kuzsinszky* Bálint könyve: *A Balaton környékének archaeológiája. Lelőhelyek és leletek*. (1920. XVI + 220 l., 235 ábra.) A bámulatos kitarással (évtizedek kutatásának eredménye), az anyag teljes ismeretével megírt és a vonatkozó irodalmat maradék nélkül kimerítő munka ama synthesisre törekvő iránynak gyü-

mölcse, mely mindinkább érzi parancsoló szükségét annak, hogy akár egyes korszakokra, akár egyes összefüggő területekre vonatkozó kutatások eddigi eredményei, a jövőbeli továbbdolgozás helyes irányának biztosítása érdekében, összefoglaló művekben lerögzíttessenek. Kuzsinszky ezt a célt tökéletesen eléri, midőn számot ad minden legkisebb mozzanatról és legelrejtettebb feljegyzésről, mely tárgyára vonatkozik. Művének az eddigi eredmények registrálásán és ezek bírálatán felül, külön értéket ad az, hogy közléseinek és a közölt képeknek túlnyomó része: első, eredeti közlés.

Meg kell itt még emlékezni egy új történelmi múzeum alapításáról: a *Magyar királyi Haditörténelmi Múzeumról*. Ennek a speciális gyűjteménynek Aggházy Kamill nyugalmazott alezredes, a jeles hadtörténeli író, vetette meg alapját 1918-ban. 1922-ben vált el az addig vele egységes vezetés alatt állott Hadtört. Levéltártól. Értékes gyűjteményei a Mária Terézia-laktanyában foglalnak el mintegy 40 helyiséget. A tökéletességre törekvő részletes gyűjtést csak 1848-ig visszamenőleg vette programjába, a régebbi korok hadtörténeli emlékeit csupán a fejlődés menetét jelző szemléletes sorozatokban kívánja bemutatni. A múzeum jelenleg Kratochwil Károly ny. altábornagy és Aggházy ny. alezredes vezetése alatt áll.

A hazai régészet mai állapotának imént adott rövid vázlatánál jóval örvedetesebb képet lehet festeni az utóbbi évek *művészettudományának teljesítményeiről*. Több oka lehet ennek. Talán elsősorban az, hogy a nagyközönségben — és végre is ez táplálja a kutató munkát, amínhogy ez fogyasztja is az eredményeket — mindig is általánosabb és sokkal mélyebben gyökerező volt a művészet iránti érdeklődés, mint a régészet iránti. De ezen felül: éppen a legutóbbi években minden művészet iránti érdeklődés világszerte hatalmas lendületet vett és annál természetesebb, hogy Magyarországot sem kerülte el ez a világ-hullám, mennél bizonyosabb, hogy sokkal mélyebb forrásokból ered és sokkal hatalmasabb erejű, semhogy megcsonkulás, anyagi nyomorúság és más efféle gátak ellen tudnának neki állani. Oka bizonyára az is, hogy a művészettörténet egyetemi oktatása ma sokkal intenzivebb, mint eddig volt. De arról sem lehet megfélekezni, hogy a Szépművészeti Múzeumnak, a tudományos műtörténeli kutatás e főműhelyének, vezetője, Petrovics Elek kiválóan finom érzékkel tudja az általános érdeklődést múzeuma és így közvetlenül a magyar kultúra szolgálataiba állítani. Az ő ügyszeretetének és agilitásának köszönhető, hogy a múzeum barátainak bőkezűségéből, a gyűjtemény még a mai viszonyok között is erős ütemben gazdagszik, többek között olyan értékekkel, mint Greco Magdolnája, vagy G. v. d. Eechout Sunamiti nője, stb. A múzeum hivatalos kiadványaiként az utóbbi években jelentek meg: Meller Simon tollából a *közép- és újabtkori szobrászati gyűjtemény* (1921), Térey Gábortól

a régi képtár katalogusa (1924), Takács Zoltántól pedig a „Hopp Ferenc keletázsiai művészeti múzeum” útmutatója (1923). E mellett Takács Zoltán vezetése alatt teljesen újrendezte és jelentékenyen kibővítette a Történelmi Arcképcsarnokot. Sőt új múzeumot is nyitott: az imént említett Keletázsiai Művészeti Múzeumot, melyet, Andrásy-úti épületével együtt, Hopp Ferenc, a világutazó nagykereskedő, második hazája iránti hálából ajándékozott az államnak. A főképp kínai és japán művészeti tárgyakat őrző gyűjteményt, mely a Szépművészeti Múzeum tartozéka, szintén Takács Zoltán rendezte.

Művészeti múzeumunk belterjes munkájának dús eredményeihez hasonlóan gazdag — ha nem is mindig egyenlő értékű — az utóbbi évek művészet-irodalmi termése.

A szigorúan tudományos módszer tekintetében kétségtelenül első helyen állanak a *Hekler* Antal professor egyetemi művészettörténeti semináriumából kikerült dolgozatok. Az ezekben a közleményekben használt módszer nálunk még kevéssé elterjedt: az emlék formái, styluskritikai elemzését és esztétikai méltatását részletes levéltári kutatásokkal egészíti ki és az oklevéli anyagot a kötet végén függelékben közli is. Az eddig megjelent négy dolgozat közül három a barok kor művészetével foglalkozik. Olyan jelenség, amely Európa-szerte észlelhető és amely, részben legalább, reakciójaképpen fogható fel az elmúlt évtizedek csaknem kizárólagos középkori művészet-kutatásának. Nálunk talán az is indokolja, hogy elveszítvén középkori emlékeink legnagyobb részét, a figyelem önként is a még meglévő műemlékeinkre terelődött.

A sorozat első füzeté *Pigler* Andor rövid tanulmánya: *Olasz freskociklus a Szépművészeti Múzeumban*. (1921 Budavári Tudományos Társulat kiadása. A budapesti királyi m. Pázmány Péter Tudomány Egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének dolgozatai I. 24 l. 5 kép, 4 képtábla.) Megállapítja a freskók eddig bizonytalanul meghatározott tárgyát és főalakját. A művészt a vicenza-veronai iskolában, közelebbről Bartolomeo Montagna (1460—1523) környezetében keresi.

Ugyancsak *Pigler* A. a szerzője a II. füzetnek: *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei* (1922. U. a. kiadv. II. dolg. 87 l. 2 kép, 20 képes tábla). A XVIII. sz. a programművészetek, a maecenás és művész együtt-alkotásának kora; minél súlyosabb a maecenás személyisége, annál inkább érvényesül a műalkotásban. Ez a tétel jogosítja fel szerzőt arra, hogy a nagy osztrák barokk festők alkotásait, amelyek nagyobbrészt hatalmas egyéniségű magyar maecenások hatása alatt készültek, a magyar művészet integráns részének tekintse. A pápai templomot gr. Esterházy Károly egri érsek építtette J. Fellner építéssel 1771—1783, eszerint a barok-classicista átmeneti izlés hazai legkorábbi emléke. Végül Maulbertsch freskóinak mélyreható elemzését és műtörténeti méltatását adja. *Kapossy*

János: *A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei* (1922. u. a. kiadv. III. d.olg. 123. 20 képtábla, 2 kép). A klasszicizmus jellemzése után rátér a templom építészeti ismertetésére és megállapítja, hogy a római Gesu németországi variánsainak rokona. Építtetője Szily János püspök, építője Melchior Hefele, akit részletesen méltat és akinek halála évének (1604) tisztázásával egy téves művészettörténeti adatot igazít helyre. A falfestmények terveit Maulbertsch készítette, de a kivitel legnagyobbbrészt Winterhaldertől és Sprengtől származik. *Pigler A. : A győri Szt. Ignác-templom és mennyezetképei.* (1923. U. a. kiadv. IV. d.olg. 81 l. 16 képtábla, 8 kép). Az 1802-ig a jezsuiták birtokában volt templom 1635-ben kezdték építeni s noha jelenlegi alakját az 1740-es években kapta, mégis mint tökéletesen egységes alkotás jelentkezik; magyarázat: a jezsuitizmus egységessége, egyet-akarása. Építészetiileg legnagyobb értéke a téregység. Falfestményei Paul Trogertől származnak, akinek sikerült műtörténeti és ästhetikai jellemzésével végzi szerző jeles dolgozatát.

A *Petrovics* Elektől szerkesztett „Művészeti Pantheon“ monographiákat ad a régi és újabb képzőművészet történetének köréből. (1922-ben indult, Pantheon kiadás.) Itt jelentek meg: *Hekler Antal: Pheidias művészete* (46 l. 32 kép.) A Parthenon szobrászati díszének elemző, mindvégig élvezetes leírása keretében nemcsak Pheidias, hanem az egész görög művészet psychéjével is megismertet. *Lyka Károly: Madarász Viktor élete és művei.* (14 l. 15 kép.) A művész karakteréből vezeti le művészetének tartalmi egyoldalúságát; korai szárnyaszegésének a milieu-elméleten nyugvó magyarázatát igyekszik adni. *Petrovics Elek: Ferenczy Károly.* (39 l. 24 kép.) A nagy impreszionista nem sok változatú, alapjában egyvonalú fejlődésének alapos tudással és meleg szeretettel megírt jellemzése. *Hoffmann Edith: Barabás Miklós* (41 l. 17 kép.) Szerző e sokat adó, tömören megírt dolgozatában többre értékeli Barabás művelődéstörténeti, mint művészettörténeti jelentőségét. Érdekes mondani valói vannak a művész kolozsvári működéséről. Egy másik vállalkozás, „Az Ernst-múzeum művész könyvei“ címen havonta szándékozott egy-egy füzetet kiadni. Valamennyit *Lázár Béla* írja: Tudtommal csak négy dolgozat jelent meg (1921-ben,) ezek 30 lap terjedelmű, 15 képes táblát tartalmazó füzetek és Csók, Iványi—Grünwald, Perlmutter és Gyárfás művészetét ismertetik. Különböző időben és szétszórtan megjelent dolgozatait gyűjtötte egybe *Petrovics Elek: Ujakraól és régiekről. Művészeti dolgozatok* (1923. Amicus Kiad, 128 l. 16 kép) c. kötetében. Újabb dolgozatai többnyire a Szépművészeti Múzeummal foglalkoznak. A gyűjtés irányairól, a múzeum jövőjéről, a múzeumok és gyűjtők együttműködéséről szóló cikkei egy kiválóan finom érzékű múzeumpolitikus értékes tanításai. A múzeum újabb szerzeményeit (*Eeckhout: Sunamiti nő, Altdorfer:*

Keresztrefeszítés) ismertető dolgozatai eredeti kutatáson alapuló művészettörténeli tanulmányok.

Ybl Ervin: *Az antik és a modern művészet* (Olcsó Könyvtár 1967—1980 sz. 1920. 96 l.) c. művében a késő római és a legmodernebb képzőművészet benső összetalálkozását keresve, a művészi alkotás legmélyebb problémáit fejtegeti. Az optikai és plastikai szemlélet elemzésében, kapcsolatban a késői antik művészetnek Kelet művészi akarásától való befolyásoltságának kérdésével, sikerrel bírálja Riegl Alajos elméletét. Különösen értékes a modern művészet mélyreható és megértő elemzése. Ugyancsak Ybl-től jelent meg: *A gótikus szobrászat Olaszországban* c. kötet, mint szerzőnek „Az olasz szobrászat három százada” címen készülő hatalmas művének első kötete. (1923. „Művészeti Könyvtár” Lampel R. kiad. 160 lap 42 kép.) A tartalmas bevezetésben önálló kutatások alapján és a gótikus művészet nagy egészébe beállítva magyarázza az olasz gótikus szobrászat sajátos fejlődésmenetét, melynek jellemzőjét abban látja, hogy az antik művészet értékelése teljesen sohasem szűnt meg Itáliában. Könyve további során részletesen ismerteti az egyes mestereket és iskolákat. Fülep Lajos: *Magyar művészet* (1923. Atheneum. 189 l. 2 kép.) c. könyvében mélyen alapozott történetfilozófiai módszerrel, a művészetek közösségének és folytonosságának álláspontján állva kutatja a nemzeti karakter lényegét. Művészetbölcseleti úton leszűrt megállapításait az építészet terén Lechner Ödönben, a szobrászatén Izsó Miklósban véli megtalálni. Végül az impressionista festészet történetfilozófiai elméletét adja. Szerző általában biztosabban mozog a filozófiai esztetika ideáktól meghatározott világában, mint az empirikus esztetika téren. A legmodernebb művészet problémáit hozza közelebb a közönség érdeklődéséhez Hevesy Iván: *Futurista, expressionista és kubista festészet* (1919. „Ma” kiad. 30 l, 45 kép.) c. füzetével. Sokkal rövidebb lélekzetű a dolgozat, semhogy kimerithetné témáját; mindig elvi magaslaton álló megállapításai azonban így is megértő elmélyedésre és biztos ítéletre vallanak. Az illusztrációs anyag megválasztása nem a legszerencsésebb.

A régészet és művészet-történet, de a művészi alkotásnak is határmesgyéjén jár Lux Kálmánnak gyönyörű kiállítású díszműve: *A budai várpalota Mátyás király korában*. (1922. Szerző kiadása. Hornyánszky-nyomda. 48. l. 52. kép, 11 melléklet.) Egykorú metszetek, a helyenként még meglevő alapfalak, múzeumokban őrzött töredékek, kortársak leírása alapján építi fel Lux — írásban és képekben — a nagy király világhíres palotáját. Részben történet, részben hatalmas teremtő fantáziával megalkotott rekonstrukciós kísérlet; de mindenképen egy tudós művésznek a múlt dicsőségétől megihletett elmélyedésének és teremtő lendületének monumentuma.

Lyka Károly: A táblabíró világ művészete, 1800—1850. (Singer és Wolfner. I—IV. köt.) c. műve több mint művészettörténet: művelődéstörténet. Egykorú irodalmi forrásokból, óriási szorgalommal gyűjtött adathalmazból és bőszeges tárgyismerettel törekszik rekonstruálni az ő megszokott művészeti materialista módszerével, öt évtizednek művészetét, közviszonyait, szociális állapotát, magánéletét, stb., egyszóval azt az egész világot, amelyet közkeletűen Biedermeyer kornak hívnak. Kár, hogy a rengeteg adatot, amelytől nem tud megszületni egy egységes kép, nem függelékben közli, ahol azután egyúttal a forrásokat is megjelölhetné..

Meg kell még emlékezmem a Műemlékek Országos Bizottságának munkásságáról. Ez a fontos művészeti hatóságunk, mely a multban hatalmas restaurálásokkal (Vajdahunyad, gyulafehérvári, kassai székesegyházak stb.) szolgálta a magyar kultúra ügyét, szintén súlyosan érzi az idők megnehezült járását. Életrealitását bizonyítja azonban, hogy alkalmazkodva a megváltozott viszonyokhoz, különösen az anyagiakhoz, munkássága körébe bevette műemlékeinknek kiadványokban, előadássorozatokban való ismertetését, általában a műemlékügy iránt érdeklődés felkeltését. Eddig megjelent *Ernyey József* és *Lux Kálmán* tollából: *A visegrádi vár* (1923. 64 l. 46 kép.) A szép kiállítású vezetőkönyv elsősorban turisták számára készült. Sajtó alatt van a „*Budapest műemlékei*” c. diszes kiadványa, mely az idei télen tartott előadássorozatot foglalja, gazdagon illusztrált kötetbe. Ugyancsak közelebbről fog megjelenni a régi magyar várakat ismertető munka és a nagyszombati egyetemi templom monographiája. A Bizottság restaurálási munkássága sem szünetelt, amennyiben rendkívüli áldozatok árán helyreállította az ócsai ref. templomot, románkori építőművészetünk e nevezetes emlékét.

Művészeti folyóirataink: *A műbarát*, szerkeszti Elek Arthur és a Pogány Kálmán szerkesztésében, 1923-ban megindult *Ars Una*.

Dr. Schneller Vilmos.

KAKUKTOJÁS.

Elismerem, hogy egy-egy jó, gyönyörködtetve oktató regét megírni nehéz. De mi, a kik végig éltük a világháború borzalmait, még nagyon jól tudhatjuk, hogy az ujságok rémhireiből, vagy a hivatalos lapok szükszavú jelentéseiből a valót kitalálni még nehezebb. Némelyek előre is sajnálják a jövő történetírót, mert nem is tudják annyi ellentétes, annyi hazug, gyűlölködő tudósítás, dicsekvés és rágalmazás között hogyan tud majd eligazodni?!

Csalódik azonban, aki azt hiszi, hogy sokkal könnyebb dolga van a múlt idők történetírójának!

Az emberek mindig emberek voltak. Mindig akadtak köztük, akik pillanatnyi, földi érdekekért a hamisítás, a hazugság fegyveréhez nyultak. Persze, ezek nem voltak koholt sürgönyök, hamis váltók s más mostanában használt eszközök, hanem mindig az illető időszakban szokásos bizonyítékok utánzatai.

A középkorban a vagyonszerzés eszközei az oklevelek, a családi dicsőség hirdetői pedig a versekben és prózában írt krónikák voltak.

Nosza tehát, aki gyorsan és érdem nélkül akart gazdagodni, csináltatott hamis oklevelet, a ki magas polcra akart hirtelen kapaszkodni, íratott magának koholt, képzelt genealogiát vagy krónikát. János deák 1385 táján 18 darab hamis oklevelet készített a liptó- és turóc-megyei nemesek részére; Zomlini Gábor pedig 1445 előtt egész csomó bizonyítványt gyártott azoknak, akik őt jól megfizették.

Hogy Photius konstantinápolyi pátriárka a hirtelen császárságra emelkedett Makedo Vaszilnak soha nem élt őseit egy-kettőre föltalálta; hogy Magyarországon az Eszterházyaknak, Batthyányaknak íródeákjai uraik dicsőítésében Szent Istvánig vagy Atilláig, ha kellett Noé-ig meg se álltak, általában ismeretes.¹ Még a XVIII-ik században is Hahnthaler Krizosztom osztrák tudós egész könyvet készített a régi osztrák hercegek magasztalására s úgy nyomtatta azt ki, mintha Aloldus nevű XIII. századbéli tudós írta volna.

Nehéz, fáradságos és háladatlan munka azután egy-egy ilyen hamisítás kiderítése. Unalmas, fárasztó dolog figyelemmel kísérni azokat a bizonyítékokat, a melyekkel végre a hamisítást megcsipni, leleplezni sikerül,

De bármily fáradságos, meg kell annak történnie! Mert igazán mondja Salamon Ferenc, híres magyar történetíró s előbb matematikus, hogy annak, aki hamis oklevelet vagy hazug krónikát vesz kezébe, jobb volna, ha semmi se volna szeme előtt. Ha nincs kezében hamis adat, esetleg később megtalálhatja az igazat, de ha hitelt adott valamelyik hami-

¹ Bojnicsics: Az oklevélhamisítás a középkorban. Zagráb: 1880. 3—11. A külföldiekre vonatkozólag I. Gulyás Pál: Irodalmi hamisítványok. Magyar Könyvszemle. 1909. évf. 322—334.

sítónak, már rossz úton jár és nem, vagy csak sokkal nehezebben találhat rá a helyes útra.

A könyvnyomtatás feltalálása előtt könnyű módja volt a hamisításnak: az interpolatio, a betoldás. Abban az időben a szerzők nem gondoskodhattak arról, hogy elmeszüleményeiket egyszerre és pedig tőlük felülvizsgált alakban, ezer és ezer számra kinyomtathassák. Az ő kézírataikat csak a másolók sokszorosították és nem lehetett mindenik másoló hátamegé állani, hogy ne írjon se többet, se kevesebbet, mint amit a szerző akar. Akkor pedig, ha az a másoló más városban vagy későbbi korban élt, ez teljes lehetetlenség volt. Tudják is azt a kéziratok egybevetői, hogy sokszor egy másoló egész fejezetet beletold, vagy ha neki nem tetszik, kihagy az előtte fekvő könyvből. Még a Szentírás se volt ez alól kivétel. Szerző-jogról soknak fogalma sincs, sőt sok másoló előre kimondja, hogy ő csak compiler, egybegyűjtő s így egész bátran mások elmeszüleményét magáénak tulajdonítja, vagy pedig a magáét más híres szerző neve alatt hozza forgalomba. Így keletkeztek pl. a hírhedt Pseudo-Cicero, vagy Pseudo-Clemens-féle iratok.

Ilyen más neve alatt ismert elmeszülemény, mintegy más szárnya alá dugott kakuktojás a magyar történeti irodalomban Töhötöm-Töjtön-Téteny regéje Erdély elfoglalásáról.

Ez, mint tudjuk, Béla király Névtelen jegyzőjének történeti művében fordul elő. Azt hitték tehát nagyon sokáig, hogy ez is írta. S mivel hosszas kutatás, összehasonlítás után kitudt, hogy e Névtelen az 1196-ban elhalt III. Béla király jegyzője volt s ennek halála után írta művét, Töhötöm regéje is ekkor, 1200 táján keletkezett.

De akik ezt elhitték, egy pénzért hazudozó, büszke urának hizelgő íródeák csalásának áldozatai.

III. Béla király Névtelen jegyzőjének műve nem maradt fenn egykorú kéziratban, hanem egy századdal később, 1300 táján készült másolatban.¹ Hogy e másolat készítése közben egy vakmerő interpolator kakuktojásrakó az eredeti mű egységét megbontotta, arra kézzelfogható adataink vannak.

Mindjárt az előszóban először a szerző menti magát, hogy ígéreteről megfedekezett és Isten segítségével bizva fogadja,

¹ Lásd erre nézve Fejérfataky László jeles palaeographusunk bizonyítását: A magyar honfoglalás kútfői. 382 l.

hogy igazán és egyszerűen fog írni, hogy az olvasók megérthessék, miként mentek végbe az események. E józan beszéd után az előszó végén egyszerre e kis vers kukkan fel:

„Felix igitur Hungaria
Cui sunt dona data varia.
Omnibus enim (diei) horis
Gaudeat de munere sui literatoris.”²

Ezt már ugyanazon szerző nem írhatta. Hogy ő magát kinevezze Magyarország tudósának (literator), hogy előre felszólítsa hazáját az örvendezésre, mert az ő műve megszületett, ez az ő higgadtságával, szerénységével ellenkezik. Ez már másik, dicsekvő léleknek nyilatkozata. Ez már betoldás.

Világosan látható a betoldás nyoma a IV. fejezetben is.

Itt a mű mai alakjában ez olvasható: *Cum autem ipse Almus pervenisset ad maturam etatem, velut donum spiritus sancti erat in eo, licet paganus, tamen potentior fuit et sapientior omnibus ducibus Scithie. Et omnia negotia regni eo tempore faciebant consilio et auxilio ipsius. Dux autem Almus, dum ad maturam etate in iuventutis pervenisset, duxit sibi uxorem in eadem terra.*¹

Az, hogy egymásután (csupán 11 szóval elválasztva) kétszer fordul elő e mondat: „Cum autem ad maturam etatem pervenisset” nem tulajdonítható a párizsi egyetemen végzett eredeti szerzőnek, hanem csakis annak a toldozó-foldozó másolónak, aki nem törődött azzal, hogy közbetoldásaival a mű egysége megbomlik, hogy szembeszökő ismétlések fordulnak elő, mert utóvégre is a mű nem az ő elméjének szülöttje volt.

Ha ily módon figyelmeztetve óvatosan vizsgáljuk az egész művet, csakhamar egész fejezetekre bukkanunk, amelyek a mű eredeti szerkezetében nem voltak meg, hanem későbbi közbetoldások.

Így a XI. fejezetben a Névtelen jegyző azt meséli a gácsi (galíciai) és ladoméri orosz fejedelmekkel Álmosnak és vezéreinek, biztatván őket Magyarország elfoglalására, hogy meghalván Attila király „preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium. Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium, preoccupavisset sibi Keanus, mag-

² U. o. 393.

¹ Magyar honfoglalás kútfői. 397—98.

nus dux Bulgarie, avus Salani. Terram vero, que iacet ad Erdeuelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, preoccupavisset sibi dux Marout. Terram vero, que est a fluvio Mors usque ad castrum Urschia preoccupavisset quidam dux nomine Glad.¹ Ime tehát e fejezetben a Névtelen jegyző nem ír semmit Gelou-ról = Gyaluról és annak erdélyi fejedelemségéről, pedig a gácsi és lodoméri fejedelmekhez ez lakott volna legközelebb; tehát annak földjéről kellett volna az orosz fejedelmeknek legtöbbet tudniok.

Továbbá a mű 22-ik fejezetében azt írja az eredeti szerző, hogy Zobolsu, Thosu (et Tuhutum), inito consilio, constituerunt, ut meta regni ducis Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incole terre iussu portas edificaverunt et clausuram magnam de arboribus per confinium regni fecerunt.²

Ezen józan és az ország történetével, fejlődésével annyira megegyező előadással éles ellentétben állanak a 23—27. Töhötöm állítólagos hódításairól szóló fejezetek. Mert, ha a Szilágyság elfoglalása után Töhötöm mindjárt bement Erdélybe s azt elfoglalván sokáig békésen birta, akkor minek jelentették volna ki a meszesi kapúnál oly ünnepiesen, hogy Árpád országa addig terjed? akkor minek építettek ott oly nagy fáradsággal határi gyepeket?

De meg maga az eredeti mű szerkezete is mutatja, hogy a 23—27. fejezetek az elbeszélés világos logikus sorát megbontó közbetoldások.

A 23-ik fejezetben ugyanis megint ezt olvassuk: Thosu et Zobolsu necnon Tuhutum cum vidissent, quod Deus dedit eis victoriam magnam, plures dies ibi manserunt, donec confinia regni firmaverunt obstaculis firmissimis. De hiszen már a 22-ik fejezetben elmondta az eredeti szerző a meszesi kapú és az ott levő gyepek építését! Mire való tehát ez az ismétlés? Az eredeti szerző bizonyára nem esett volna ebbe a hibába, de a közbetoldónak nagyon is szüksége volt a „plures dies ibi manserunt“ „több napig ott maradtak“ mondatra s annak a gyepekészítéssel való megokolására, mert így küldethetett azután kémet Erdélybe s így készítette el az átmenetet Töhötöm állítólagos hadjáratára.

¹ U. o. 407.

² Magyar Honfoglalás kútfői. 421.

Ha a 28-ik fejezetet egyenesen a 22-ik fejezethez csatoljuk és a 22-ik fejezetből Töhötöm útját kihagyjuk, Tas és Szabolcs hadjárata egészen egységes lesz és nem fordul elő benne kétszer sem a meszesi gyepű készítése, sem az Omsó ér (Umusouer).¹

Nyilvánvaló tehát, hogy e helyütt valamelyik ravasz író-deák a Névtelen jegyzőnek Tas és Szabolcs hadjáratáról szóló egységes elbeszélését megbontotta, hogy így utólag Töhötöm külön kirándulását közbetoldja.

Hogy e ravasz közbetoldó egészen különböző személy a Névtelen jegyzőtől, azt még két másik dolog is kétségtelenné teszi.

A 25. fejezet utolsó mondata ez: „Quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur“ A Picenati szót Regino prümi apát *chronicon*jából vette: ez a görög Patzinak szóból alkotta.² A patzinak nemzetet azonban a magyar besenyő-nek hívta s ennél fogva azt latinus besseñus-nak vagy bissenus-nak írta. Kétségtelen, hogy III. Béla kancelláriájában is így, bisseñus-nak írták,³ s maga a Névtelen jegyző is műve 57 fejezetében bissenust használ.⁴

A közbetoldó tehát már nem tudta, hogy a picenati besenyőt jelent s így III. Béla jegyzője nem lehetett egy személy.

Ismeretes továbbá, hogy a Névtelen jegyző műve eredeti részében a régi magyar nyelv szótővégi *i* utóbb *ü* hangját *u* betűvel jelzi, Oundu-t, Borsu-t, Tosu-t, Zobolsu-t ír tehát.⁵ Ellenben a közbetoldó Ogmand-ot, Opaforcos-t, Almas-Copus alakokat használ, tehát az *ü* hang jelzését elhagyja.⁶ Sőt, még ha valami régi írásból le is másolta a Caroldu, Saroltu nőneveket, másodszer már csak Sarolt-ot ír, mert az új helyesíráshoz lévén szokva, nem megy rá a keze a régre.

E különböző helyesírás azt is mutatja, hogy a betoldás csak a tatárjárás után keletkezett. Pontosabban mutatja azonban a kort az, hogy a közbetoldó Erdélyt külön, a magyar királytól független területnek akarja feltüntetni s ura szá-

¹ V. ö. U. o. 419—21. II.

² A Magyar Honfoglalás Kútfői 423.

³ U. o. 321.

⁴ V. ö. Knauz: *Monumenta e. Strigoniensis* I. 144. és M. Honfoglalás Kútfői 461.

⁵ A Magyar Honfoglalás Kútfői 413, 416, 418 stb. II.

⁶ U. o. 422—25. U.

mára önálló fejedelemséget akar szerezni. Azért írja ezeket: „Volebat Tuhutum per se nomen sibi et terram acquirere” „Tunc habitores terre dominum sibi elegerunt Tuhutum”.

A XI—XII. századokban azonban a magyar király testvérei még nem Erdélyt kapták fejedelemségül, hanem Tiszántúlt. Később a király fiai Horvát- és Bosnyákországban tanulták a kormányzás nehéz mesterségét. IV. Béla királyfi korában az 1226—35. években kormányozta ugyan Erdélyt, de nem nevezte magát „dux Transilvanus”-nak, tehát nem alkotott még belőle külön fejedelemséget. Csak 1257-ben, majd 1262-ben lesz V. István „dux Transilvanus”, külön erdélyi fejedelem.¹ 1270-ben ennek is vége lett, de ilyesmi lebegett a közbetoldónak szeme előtt, midőn Töhötömöt erdélyi fejedelemként, utódait pedig a királyi család rokonaiként akarta feltüntetni s így a király szívéért egy nagy erdélyi uradalom adományozására bírní.

Mert a végső célja az egész közbetoldásnak csakis a birtokszerzés volt!

A király udvarában megforduló főúri nemzetségek irigyledve nézték, hogy a Tomaj, Kökényes-Radnót, Becse-Gergely stb. nemzetségek micsoda szép uradalmakat, irigylendő vadászterületeket kaptak Erdélyben. Milyen jó lenne, ha nekik is adna a király s mennyivel könnyebb lenne egy-egy vár vidékének megszerzése, ha erre vonatkozó kérésüket történelmi joggal is tudnák igazolni.

Biztosan tudjuk, hogy a Csák nemzetség e végből hamis oklevelet gyártatott. Készítettett nevezetesen IV. Béla király nevében szóló és 1245-re tett adománylevelet. Ebben az volt olvasható, hogy a Csák nemzetség már I. Béla idejében kapott Erdélyben Désakna és Vasas-Szentiván körül 14 falut. Csakhogy az oklevélhamisító nem tudta azt, hogy IV. Béla csak 1231-ben kezdett uralkodni s így az uralkodói évszámot elhibázta; még kevésbé tudta, hogy Farkas prépost csak 1262-ben lett alkancellár, tehát 1245-ben még nem irhatott alá hiteles királyi levelet. Arra még épen nem gondolt, hogy IV. Béla még nem viselte a „rex Bulgariae” címet s így azt is alakította a királyi címek közé a maga tudatlanságának és gonoszságának elárulására.²

¹ V. ö. Századok. 1920. 77—85, Szentpétery Imre megállapítása.

² V. ö. Fejérváky L. A királyi kancellária az Árpádok korában. 108. Pauler: A magyar nemzet története I. kiadás. II. 766. Közölve van e hamisítvány Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae, IV. 392—93.

Amint e hamisítvány 1295 táján III. András király félrevezetése végett készült, épen úgy az ezen időtájt megint nagyra-törő Téteny (Töhötöm) nemzetség is (közülük Péter 1281-ben tótországi bán volt)¹ szeretett volna Erdélyben 10—20 faluból álló uradalmat kapni s evégből a királyi kancelláriával elhitetni, hogy az ő őse már Szent István előtt bírta e vidéket még pedig hódítás jogán.

Persze erről hiteles írást nem birt felmutatni; egész új krónikával sem mert előállni, mert félt, hogy gyanuba veszik. A megbízott íródeák elővette tehát III. Béla Névtelen jegyzőjének művét s abba toldotta belé a Téteny (Töhötöm) nemzetség egykori birtokairól szóló mesét, betetözvé az azzal, hogy Szent István anyja révén ők állítólag rokonok a királyi családdal.

Hogy mily mérhetetlen zavarokat okozott ezzel a történetírás terén, mennyi embert félrevezetett, mily rettentő kárt okozott a magyar nemzetnek, azzal ő épen úgy nem törődött, mint a kakuk avval, hogy az ő tojása másoknak vesztére szolgál.

De az embert mégse lehet örökké elbolondítani. Az ő kutató, igazságszerető elméje előbb-utóbb felfedezi a hamisításokat, a kakuk tojásokat.

Dobjuk el tehát mi is, amikor a történeti valót és csakis a valót akarjuk megtudni, mind Töhötöm, mind Gyalu vezérségének, Erdélyben való 896-iki lakásának és egyáltalában létezésüknek meséjét. Ne engedjük, hogy egy pénzért hazudozó íródeák bennünket lóvá tegyen!

Csak akkor fogjuk a népvándorlás viharaiban lakatlanná vált Erdély lassú benépesedésének igazi képét megtudni és meglátni.

Dr. Karácsonyi János.

A NYUGAT-EURÓPAI KULTURA SORSA SPENGLER-FILOZÓFIÁJÁNAK TÜKRÉBEN.

(Harmadik közlemény.)

4. *Spenglernek* fentebb tárgyalt dialektikai és metafizikai fejtegetései tulajdonképen csak az ő történet- vagy kultúr-filozófiájának kívánnak biztos alapot vetni. Dialektikája és metafizikája egyfelől, történetfilozófiája másfelől annyira egybevág, hogy kétségben vagyunk, hogy vajjon tényleg dialektikája

¹ V. ö. Karácsonyi: A magyar nemzetségek III. 93.

és metafizikája *genetikusan* születtek-e meg lelkében, vagy pedig *utólagosan* konstruálta-e meg, indoklásul, s illesztette oda a már előbb kész történetfilozófiája elé? Akár így, akár úgy történt is a dolog, az kétségtelen, hogy történetfilozófiája az ő sajátos dialektikai és metafizikai elméleteinek az alkalmazása.

Spengler az ő filozófikus szelleméből kifolyólag a történelmi élet szemlélőjétől azt követeli meg, hogy tárgyával szemben megfelelő *distancia-tudatra* kell eljutnia. A modern természet-tudomány már eljutott erre a követelésre és ennek megvalósítására, amennyiben világképét akkora objektivitással alkotja meg és minden szubjektív intenciótól és előfeltételtől annyira függetlenül, hogy abban az egyéni óhajásoknak, igényeknek és eszményeknek semmi részük nincsen. A mai történet-szemlélet ellenben még mindig nem tette meg azt a „kopernikusi fordulót”, amely azt követeli, hogy a történet-szemlélő a maga esetleges egyéniségének plánétáját vesse ki a történelmi élet centrumából és a maga egyéniségétől függetlenül alkossa meg a történelmi élet világképét. Az emberiség történetét ugyanis nem lehet súlyos tévedések nélkül egy esetleges figyelő álláspontjához alkalmazni.

A *distancia-tudat* és a tárgyasság hiánya okozta, hogy a történettudomány sokkal gazdagabbnak és fontosabbnak tartott és tart minden korszakot, amely közelebb esik a mi korunkhoz és annál kisebb fontosságot tulajdonít valamilyen korszaknak, minél távolabb van mitőlünk. Így pl. a Kr. előtti tizenkilencszázadot kisebb jelentőségűnek tartja, mint a Kr. után eső tizenkilencszázadot. És a Krisztus utáni tizenkilenc században az u. n. „újkort” fontosabbnak, mint az előbbi korokat, tehát egyenesen az az előítélet vezeti a mai történet szemléletet, hogy a legutolsó korszak által nyer értelmet és jelentést minden korábbi korszak. Ennek a tévedésnek végső oka abban rejlik, hogy a „jelenben élő” ember önmagát és saját igényeit viszi bele a történet-szemléletbe.

Spengler állandóan *történelem-szemléletről* beszél, miután a szó tulajdonképeni értelmében, amint fentebb láttuk, a történelem-terén *megismerésről* beszélni nem lehet. A történelem-szemlélet pedig a történelem folyamán renkívül sokféle. Rendkívül nagy erudícióval jellemzi a különböző korok történet-szemléletét. Így pl. az egyiptominak nem volt érzéke a jelen iránt, nem volt jelenkor-tudata, mert a jelenre mindig úgy nézett, mint

a múlt és jövő közti keskeny határvonalra. (II. 15.) Az antik görög embernek nincs históriai *emlékezete*. A múlt és jövő, mint rendező perspektívák hiányoznak az öntudatából. Az antik ember a „tisztá jelenben“ élt. Nincsenek megbízható történelmi adataink, az Olimpias-számitások, az attikai archon- és a római konsul-listák kitalálások. Hasonlóképen a görög kolonizációról nincs egyetlen biztos adatunk. Ugyanez az eset a római történelemmel, mert pl. Caesar korában a római történelem Hannibálalótti ideje még nem volt egészen *kitalálva*. (I. 13—14.) Úgy, hogy *Spengler* nem vonakodik kimondani, hogy az *antik történelem lényegében a mythikus gondolkozás produktuma*. Az antik embernek nem volt valóságos történelmi tudata, hanem minden személyes és általános történelmi tény, az egész multat egy mythikus háttérre tett. (U. o.) Csak a 14. század közepén kezd ébredni az igazi történet szemlélet. *Petrarca* régiségeket, okleveleket, érmekeket gyűjt és bizonyos históriai pietással és bensőségességgel fordul a múlthoz.

Spengler egy futólagos áttekintés után a mai történet szemlélet kritikájára tér át és megállapítja, hogy a mai történet szemléletünk ama *distancia-tudat* hiánya folytán és az ezzel összefüggésben levő subjektívizmus következtében egészen naiv módon Nyugat-Európát tette a világtörténelem tengelyévé és a nyugat-európai történelem korát, az u. n. „újkort“ tette a világ céljává. És még közelebbről, ez a hamis történet szemlélet a *mi időnket* úgy tünteti fel, mint a világ legvégső célját, mintha reánk nézve lenne minden, ami a messzi múltban történt és mintha az egész világtörténelem mi reánk nézve bírna csak értelemmel és jelentéssel. Ebből a praeoccupatióból született meg — *Spengler* szerint — az a helytelen gondolat, hogy a világtörténelem egy *egységes fejlődést* mutat és az az ugyancsak helytelen és közönséges felosztás, amely az emberiség történetét *ókor, középkor és újkor* schémáira osztja. Erre a lapos és értelmetlen felosztásra vonatkozólag mondja: „... das ist das unglauwbüdig dürfüige und *sinnlose* Schema, dessen unbedingte Herrschaft über unser geschichtliches Denken uns immer wieder gehindert hat, die eigentliche Stellung der kleinen Teilwelt, wie sie sich seit der deutschen Kaiserzeit auf dem Boden des westlichen Europa entfaltet, in ihrem Verhältnis zur Gesamtgeschichte des höheren Menschentums nach ihrem Range, ihrer Gestalt, ihrer Lebensdauer vor allem richtig aufzufassen.“ (I. 21.)

Ézt a felosztást ismételtelen egy értelmetlen propozíciónak nevezi. Az emberiségnek, mint egésznek nincs célja, nincsenek ideái, nincs terve, sőt az „emberiség“ egy üres szó, egy fantom, amelyet el kell ejtenünk s e helyett, mint egyetlen *forma* helyett fel kell vennünk az egymástól különböző és egymással szemben önálló *formák* gazdag valóságát. A nyilegyenes fejlődést mutató világtörténelem monoton képe helyett lássuk meg a zárt egységek formáit, amely az elszíntelenített történelem helyett egy színes, gazdag és változatos világot fog előttünk feltárni. *A világtörténelem az autonom kultúrák története.* Hat ilyen kulturát vesz fel, u. m. a chinai, az indiai, a babyloniai, az egyiptomi, az antik és a nyugat-európai kulturát. A tulajdonképeni világtörténelem nem más, mint ezeknek a különböző, egymást felváltó kultúráknak élettörténete. A történet szemlélet előtt az a feladat áll, hogy ezeket a kultúrákat, mint sajátos individuális élethalakulatokat ragadja meg.

Az egyes kultúráknak azonban nagyon sokféle nyilatkozata van a művészetben, a tudományban, az állami, gazdasági életben stb., de e sokféleség dacára és ugyanazon önálló kultúrán belül ugyanazon sajátos kulturlélek nyilvánul meg, tehát az egyes kulturnyilatkozatok megértése csak az illető kulturlélek egész szellemének elsajátítása által történik.

A kultúrák egyes életnyilatkozatai között vannak bizonyos, minden életnyilatkozatra nézve alapvető vonások, ú. n. *össymbolumok* a szám és a tér, ennél fogva a *mathematikai szemlélet* az egyes kultúrák sajátos lelkének a legeredetibb és a legközvetlenebb kifejezése. Minden filozófia, plasztika, festészet, muzsika, a technika közvetlen viszonyban van a matematikai szemlélettel és enélkül nem képzelhetők el. Ez a matematikai szemlélet és ebben a tér és a szám minden kulturális alakulatnak a sajátos alkotása, minden kultúrának megvan a maga térvilága és számvilága és ennél fogva a maga saját matematikája. Csodálatos erudícióval tárja fel *Spengler* a különböző kultúrák szám-, tér-világát és matematikáját. Az antik matematika csak a kéznéllevő, fogható, konkrét síkok és vonalak érzéki elemire vonatkozik, ennél fogva a kosmost anyagi dolgok számlálható summájának nézte és ezért a művészete csak plasztika. A nyugat-európai matematika *Descartes*-tal kezdődik, aki az antik világ „apollói“ számtypusával szemben a végtelenbe törő, szenvedélyes „fausti“ számtypust inaugurálja. A modern mathe-

matika szám-typusának a symboluma a „funkció” fogalma, amely felfogás a nyugatin kívül egyetlen kulturában sem található fel. (l. 102.) A nyugat-európai kulturát minden nyilatkozatában ez a *fausti* lélek jellemzi, amely minden feltételezettől a feltétlen felé űzi és folytonos nyugtalanságban és örökös kutatásban tartja a nyugati embert.

Dr. Tavaszy Sándor.

(Vége következik.)

ÚJ KÖNYVEK.

1. *Gyárfás Elemér*: Románia hitelszervezetei és az erdélyi magyar pénzüintézetek. Lugos, 1924. 8 r. 126. oldal.

2. *Dr. György Lajos*: Irodalmi olvasókönyv, I. rész. Prózai irodalom. Retorika. Engedélyezett tankönyv; kéziratban.

3. *G. Kristóf*: Influența poeziei populare română din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint. Különlenyomat a Kolozsváron megjelenő Dacoromâniã 1923. évi folyamából.

4. *Nagy József*: Taine. Budapest, 1922. 186 oldal. Ember és természet c. kiadványsorozat I. kötete. Kiadta a Franklin társulat.

5. *Revue des Études hongroises et finno-ougriennes*. Sous les auspices de l'Académie Hongroise des Scienc. Dirigée par Zoltan Baranyai doctor ès letter, Alexandre Eckhardt professeur a l'université de Budapest. Paris. 1923. Première année. Nos. 1—2., 3—4.

5. *Dr. Szentkirályi Ákos*: Erdély juhái. Az Erdélyi Gazd. Egylet könyvkiadóvállalatának LX. füzete. Cluj—Kolozsvár, 1923. Providenția nyomása. 8. r. I—IX. és 1—134 oldal.

7. *Varga Béla*: A logikai érték problémája és kialakulásának története. Budapest, 1922. 8 r. 149 oldal. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Értekezések a philos. és társadalomtudományok köréből. II. k. 5-ik szám.

1. *Gyárfás Elemér*: *Románia hitelszervezetei s az erdélyi magyar pénzüintézetek.*

Gyárfás Elemér tollából „Erdélyi problémák” cím alatt nem rég jelent meg a könyvpiacra egy testes füzet, mely az irónak az imperium-változást megelőző 15 esztendő alatt írt publicistikai dolgozatait foglalta egybe s most egy másik, jóval aktuálisabb jellegű füzet jelent meg Lugoson, ugyancsak tőle, mint különlenyomat a *Magyar Kisebbség* c. folyóiratból. Az új füzet megírására Slavescu Victor „Organizația de credit a României” cím alatt megjelent kötete adta az ösztönt. Gyárfás Elemér munkája részletesen, helyen-helyen élénken polemizálva foglalkozik Slavescu könyvével és az a körülmény, hogy a Slavescu könyvéhez szigorúan alkalmazkodva, a felölelt téma

által igényelt keretnél jóval kisebb térre szorítja fejtegetéseit, nincs előnyére művének. A mű közvetlen céljául egyébként a román állam területén elhelyezkedett hitelszervezetek történelmi fejlődésének ismertetése szolgál. Ezt az ismertetést világos okfejtéssel és ügyes csoportosítással végezte Gyárfás Elemér, úgy, hogy bár jelentékeny adathalmazzal dolgozott, a munka sehol sem vált fárasztóvá. A különböző tartományokban és az ezek keretén belül jelentkező egyes nemzetek körében működésben levő pénzüintézetek fejlődéséről adott kép nem nélkülözi az érdekességet és még a laikus olvasónak is, sok tanulsággal szolgál. Az erdélyi románság pénzüintézetei alakulása körül végbemenő történelmi processust igen jellemzően, sőt színesen világítja meg Gyárfás Elemér, anélkül, hogy bármibe vétne a történelmi igazság és a szakemberre különösen kötelező tárgyilagosság ellen. Kiválóan érdekes része a munkának és egyben érdeme írójának az a száraz okfejtéssel, de annál frappánsabb igazsággal megírt rész, melyben Slavescunak a magyar uralommal szemben a nemzetiségek gazdasági elnyomása címen hangoztatott vádja ellen szállt sikra. Azt hisszük, hogy aki a munkának ezt a részét kellő figyelemmel és tárgyilagossággal olvassa, nem fogja igazoltnak találni a mű egyik, különben elismerésre méltó alapossággal írott kritikájának azt az észrevételét, hogy Gyárfás nem bánt el kellő eréllyel a Slavescu tulzó sovén felfogástól átitatott tétéleivel. Lehet, hogy ezek mindenikére nem tért ki, de azután, hogy a gazdasági elnyomás vádját kellő értékére szállította le, ezt méltán tarthatta feleslegesnek. Egyébként a jelzett kritika részéről Gyárfástól igényelt további polemiát teljesen mellőzhetővé teszi Gyárfás munkájának az a része, melyben Slavescunak az új román állam területén még működésben levő hét budapesti fiókintézettel foglalkozó tendenciózus rosszakaratát tárja fel. Ha valaki hét, a dolog természeté szerint súlyos nehézségekkel küzdő bankfiókkal szemben az állami apparátus olyan mértékű megmozdítását tartja szükségesnek, mint az idézett részben Slavescu, akkor a gondolkozásnak olyan, szinte alantas elfogultságát kell látnunk a magyar imperium ide vonatkozó politikájának megítélésében, ami mellett nemcsak hogy feleslegesnek tarthatunk minden további szót a polemiából, de többszörösen sajnálni lehet, hogy Gyárfás Elemér az ő ehhez mérten nagy magasságban álló fejtegetései alapjául és kiinduló pontjául éppen Slavescu könyvét választotta.

Legérdekesebb része Gyárfás munkájának az Erdélyben levő magyar pénzüintézetek történelmi fejlődésének és a budapesti nagy bankok e fejlődésbe bele játszó alapításainak és elhelyezkedéseinek ismertetése. Ez a rész azonban nem ment egy jelentékeny tévedéstől. Ugyanis Gyárfás a valóban megállapíthatónál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít az erdélyi pénzüintézetek alakulásában a pártpolitikai szempontnak, és

mig egyfelől igen érdekes és igen igaz megállapításban tárja fel e szempontnak az erdélyi magyarság szellemi és lelki egységére gyakorolt hatását, másfelől helytelen következtetésnek esik áldozatául, mikor az Ugron Gábor csődbejutott „Székely egyleti takarékpénztárának“ működését is pártpolitikai motívumokkal kapcsolja össze. Ugron, mint *üzletember*, nagyon is nem ismerte a pártpolitikát; egyébként az is téves, hogy az Ugron bankjának válsága és bukása az 1890-es években következett volna be, mert a csődbejutás 1902-ben történt és így ennek a bukásnak nem lehetett szerepe a budapesti bankok Erdélyben történt térfoglalásában, mely — mint ezt Gyárfás Elemér is helyesen állapítja meg, — az 1890-es években kezdődött és nagyrésztben be is fejeződött. Alapul és okul erre a térfoglalásra a kolozsvári nagy pénzüzetek válsága szolgált, amelyet a naszói erdőségek kihasználására alakult Fakereskedő részvénytársaságnál való érdekeltségük idézett elő.

A munka igazi célját rövid, de elvitathatlan igazságokat tartalmazó összefoglalásban Erdély gazdasági életének az új viszonyoknak megfelelő és azokkal számoló, de a természetes fejlődést biztosító egyetemes gazdasági politika szükségének elismerésében jelöli meg a szerző. Befejezésül a működésben levő magyar pénzüzetek mai helyzetéről és működési irányáról ad érdekesen összefoglaló képet. A nem csekély fáradtsággal összeállított munkának érdeméül írhatjuk könnyed, bár nem mindenütt magyaros stílusát. Írójának minden sorából kitűnik komoly ügyszeretete és őszinte meggyőződése.

Dr. Várady Aurél

2. Dr. György Lajos: *Retorika*.

Mindig úgy éreztem és tapasztalataim is megerősítettek hiedelmemben, hogy jó dolgok azok, melyek emlékezetemben önkéntelenül, minden kényszerítés nélkül is több-kevesebb élénkséggel megmaradnak. Viszont az értéktelen vagy haszontalan dolgok még sok ellenkező erőlködés dacára is mint a muló szappanbuborék repülnek ki fejemből. Ez a régi tapasztalat jut eszembe most, amikor Dr. György Lajos kiadatlan könyvéről, az V. osztály számára készült „Rektorikáról“ szándéksom írni. Emlékezetembe akarnám hívni a retorikát, amit úgy másfél évtizeddel ezelőtt a középiskolában tanultam. Hosszas gondolkozás után eszembe jut Polybios és Tacitus; erről a két tiszteletreméltó történetíróról kétségtelenül szó volt ott; bizonyára sok minden egyébről is. Amint most, utólag néze-

getem, szerepel ott : leírás, történetírás, értekezés, szónoki beszéd.
Megfoghatatlan összeállítás!

Amikor Dr. György Lajos ezelőtt mintegy két esztendővel közölte velem, hogy megbízatás értelmében retorikát kell írnia, őszinte részvétet éreztem iránta. Ki is kifejeztem ezt valahogy ilyesformán: A retorika a pedagógia területén az az óvilági mastodon, amely a rómaiak kora óta a középkor hét szabad művészetén keresztül a mai napig mint csodálatos megkövesült diluviális őslény kísért az iskolákban. Minden haladt! A természettudósok a Röntgen-sugárzásról és az atomok szétbomlásáról beszélnek. A modern nyelvek tanárai a direkt módszer segítségével új úton haladnak. Az irodalomtörténet a modern esztétikai vívmányok segítségével messze távolodott Bod Péter Athénásától. Egy tárgy maradt meg változatlan nyugalomban, egy tárgy nem hallotta meg a fölötte berregő repülőgép motorját: *a retorika!*

Ennek az iskolai évnek elején oly beosztást nyertem, hogy tanári működésem óta először kellett retorikát tanítanom. Tankönyv nincs. Dr. György Lajos erre oly szíves volt, hogy kész és a közoktatásügyi miniszteriumtól jóváhagyott kéziratát használatra rendelkezésemre bocsátotta. Ritkán ért kellemesebb meglepetés, mint e kézirat tanulmányozása és e tárgy ily alapon való tanítása közben. Erről szeretnék itt röviden beszámolni.

Dr. György Lajos Retorikája a prózai műfajok összefoglaló ismertetését tartalmazza. A régi retorikai beosztást itt hiába keressük. Kitűnő és áttekinthető módszerrel az egész anyagot három részre különítette el, ezek a részek azonban egymással szervesen összefüggenek. Az első rész a szónoki beszéddel, a második a tudományos, a harmadik meg a szép-prózával foglalkozik.

A *szónoki próza* két csoportra oszlik: szónoki beszédre és írott szónoklatra. A *szónoki beszéd* az előszóval elmondott, vagy elmondásra szánt írásműveket tárgyalja. Ennek csoportosításában a tárgy és az alkalom voltak irányadók, a csoportokon belül pedig a történelmi fejlődés. A *politikai szónoklat* szemelvényekben és ismertetésekben Demosthenestől Deák Ferencig vezet el. A *törvényszéki beszéd* szintén a görögöktől a modern törvényszéki szónokokig kalauzol. Itt a különböző népek törvényszéki szónokainak ismertetésénél eddig iskolai szempontból teljesen felhasználatlan anyagot nyújt a szerző,

Az *egyházi beszéd* a kereszténységgel veszi kezdetét. Híres szónokok egész soráról hallunk ebben a részben. Az *akadémiai beszéddel* kapcsolatban az akadémiák keletkezésének történetével is megismerkedünk. Az *írott szónoklat* reámutat a napi sajtó jelentőségére, s egyben átvezet a tudományos prózához.

A tudományos próza általános képet nyújt az emberi haladás egyik legfontosabb tényezőjéről: az ismeretközlésről. Megemlékezik a tudományok elkülönüléséről és ezen az alapon három nagy csoportban részletesebb képet is ad. Az egyik csoport a *bölcséleti prózával* foglalkozik. Megemlékezik itt a szerző a filozófia egyes ágairól és azokon belül több jó olvasmányt nyújt. A bölcséleti prózához csatlakozik a *természettudományi próza*, amely az előbbiből származott. Itt természetesen nem lehetett a szerző célja az, hogy részletesebb felosztást és bő ismertetést nyújtson. Hiszen valósággal elveszett volna ezen a beláthatatlan területen. Általánosan jellemezte, hogy mily módon különülnek el az egyes természettudományok, s kiemelte, hogy mindenik ág sajátos célját szolgáló műnyelvet használ. A tudományos próza harmadik csoportjában a *történeti prózáról* emlékezik meg a szerző. Ezt a csoportot is a fejlődés szigorú figyelembevétele jellemzi.

Azt a tanulót, aki ezeknek az ismereteknek a birtokába jutott, könnyen átvezeti a szerző a *széppróza* körébe. Az egyszerű népek epikája a történelem és a képzelet vegyülete. A történelírás tehát tartalmaz olyan elemeket, amelyek a szépprózában is lényeges szerepet játszanak. Ez a rész főként a *regény történetével* foglalkozik; az anyagot népek szerint csoportosítja, a felsorolásnál pedig itt is a történeti fejlődés az irányadó. A külföldi irodalomról oly tájékozást nyer itt a tanuló, mint azelőtt a középiskolában soha. Úgyes, tapintattal főként azokat az értékes műveket emeli ki a szerző, melyeket a tanuló feltételezés szerint bizonyára ismer. Így a tanuló örömmel üdvözli kedves olvasmányait, szeretettel foglalkozik velük s valósággal játszva jegyzi meg az azokra vonatkozó komoly tudnivalókat. Természetes, hogy a magyar szépprózának itt is terjedelmesebb ismertetés jutott, sőt befejezésül a magyar prózai stílus fejlődését is megtaláljuk.

Röviden ez ennek az érdeemes munkának az anyaga. Mondjuk meg e helyen egyetlen kifogásunkat is: fel lehet ez

ellen a rendszer ellen hozni azt, hogy a szempont nem egészen egységes, mert a külső forma: a próza nehezen tartja össze a természettudományt és a regényt. Azonban ez a kifogás is elesik, ha a szerző gondolatát figyelembe vesszük: a magyar nyelvtanítás célja az V. és VI. osztályban az, hogy a tanulóval a tudományra és irodalomra vonatkozó stílusismerteket egységes összefoglalásban közölje. Ennek egyik arányos része az, amit a tanuló erre vonatkozólag az V. osztályban tanul. Ennek szerves folytatása a VI. osztály poétika-anyaga. A szerző ezt is elkészítette, hasonló szellemben. A VI.-os rész azonban inkább a tárgy bőségében különbözik az eddigi feldolgozásoktól, nem pedig a szempontok újdonságában. Ha ezt a szempontot figyelembe vesszük, akkor elesik ez a kifogás is, az így végzett munka jelességei pedig annál inkább szembe ötlenek.

Jómagam abban az előnyös helyzetben vagyok, hogy ennek az új módszernek üdvös újításait már az idén is felhasználhattam. Hogy milyen helyes ez az új módszer, arról lépten nyomon meggyőződtem, amikor láttam a tanulók érdeklődését, mondhatnám szeretetét, amely ezzel a tárggyal szemben megnyilvánult. Annál sajnálatosabbnak tartom, hogy kortársaim nem voltak ebben a kedvező helyzetben, mert ez a könyv, mely már félesztendeje jóváhagyást nyert, még mindig kéziratban várja jobb sorsát. Hogy miért? Nos ez üzleti kérdés, ahhoz pedig én nem értek.

Dr Rajka László.

3. G. Kristóf: *Influența poeziei populare române din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bálint.*

A fenti cím alatt hívja föl a szerző a román filologia figyelmét arra az ismeretes, de elég figyelemre nem méltatott körülményre, hogy Balassa Bálint két virágénekét megnevezetten két román népdalra írta, az egyiket a „*Șzavu nu lasz'en kasza fata oláh ének nótájára,*” a másikat „*arra az oláh nótára: az mint az eltévedt juhokat siratja volt az oláh lány.*” Messzemenő következtetéseket vonni belőle s irodalmi hatásokat és kapcsolatokat keresni benne, kétségkívül nem lehet s erre a szerző sem gondolhatott. Ha ki lehet sütni belőle, hogy Balassa ime románul is tudott, az mindenesetre örvendetes, de Balassára nézve (tudni tudhatott, az akkor se volt boszorkányság) az akkor sem igen jelent egyebet, minthogy a fülébe csengett két román nóta s verset fabrikált rájuk, a dallamra. Hogy

névleg is megnevezi a dallamot, abban van egy-két szemernyi naiv hiuság is, a szerelmi arzenáljához minél tarkább trofeumokat gyűjtő trubadur ártatlan hiusága. Maga a tény azonban így is elég érdekes és tanulságos, kivált a magyar versformák kutatójának. Még érdekesebb és becsesebb azonban a román filológusra, aki ime itt a XVI. századból két román népdalra kap utalást. Azért sajnáljuk, hogy a szerző szószerint is nem idézi az első versszakokat. A szövegből kicsengő ritmus a legjobb nyomra vezető kalauz lehetne.

Pálffi Márton.

4. Nagy József: *Taine*.

Az egyetemi katedrán Gyulai Pál Petőfit világos koncepcióval, de gyarló előadással magyarázta, melybe színt és életet csak azok a ritka percek vittek, mikor lehunytt szemmel elmerengett ifjú korának emlékein vagy élményein. Mi pedig, a szeminárium törzs tagjai, akik állandóan bejárhattunk az olvasóterembe, Tainét olvastuk és a környezetelméletéről vitatkoztunk. Beöthy és Alexander előadásai nyújtottak is ebből némi izelítőt és így nem csuda, ha ez időtől fogva minden irodalomtörténeti értekezés ügyesen vagy ügyetlenül a nagy francia gondolkozó hatása alatt született. Az *Angol Irodalom Története* sokszor, de sokszor lenyűgözött azóta is és még most is, sok idő múltán, mikor felfogásom teljesen más, szinte fáj megválni az ifjúkor lelkesedésének tárgyától.

Valami ilyen lelkiállapot élt Nagy Józsefben is; őt is ifjú éveinek vonzalma készítette, hogy megírja e munkáját s szeretettel értékelje Taineben az eszmék emberét, habár bölcséleti felfogása teljesen szembenáll ennek pozitívizmusával. És éppen ez adja meg műve értékét: nem életrajzot ír, nem pusztán ismerteti egy kétségtelenül nagy elme műveit, hanem meghajolva „az európai tudományos világ egyik legnagyobb tanítója” előtt, hozzá méltó bírálatot gyakorol rajta. Ezt úgy végzi, hogy Tainét nem intézi el egyszerűen hibáinak és fogyatkozásainak kisebbitő mutogatásával, — de magát is megbecsüli, mikor méltó ellenfélként száll szembe. E bírálat útján alakul ki Taine igazi jelentősége: elméletei ma már a tudományos gondolkozásnak csak történetemlékei; de műveibe lehelt szubjektivitása, személyisége, mindig eleven marad alkotásának lapjain, mindig elvarázsolja az olvasót.

Ehhez a megállapításhoz Nagy József Taine munkáinak és a rá vonatkozó irodalomnak teljes ismerete és a művei finom analízise után jut el. Az eszmék emberét vizsgálja benne, magánéletét csak érinti. Gyermekkorának vázolásában csak azokat a momentumokat emeli ki, melyek értelmének megindulását világítják meg. Az *École Normale*-ban töltött évek rajzá-

ban természettudományos fölfogásának kialakulását, Spinoza hatását fejtí föl. A vidéki tanárkodás egy évének történetében látjuk, mint mélyül el Taine szelleme Hegel megismerésével és mint foglalja el gondolkozásában az első helyet a történet-filozófia és a lélektan. Ez időtől vallotta magát pszichológusnak, aki saját szavai szerint a kritikában és a történetben is lélektant csinált. A *Hírnév felé* c. fejezetben igen ügyes ismertetését kapjuk Tainenek Liviusról, Lafontaineről és a XVIII. sz. klasszikus filozófusairól írt első műveinek, melyek megjelenése után 29 éves korában már Franciaország vezető elméi közé sorolják.

Ekkor egy kis utazást tett Németországban és írta *Az Angol Irodalom Történetét*, Utána 3 hónapig járt-kelt Itáliában, 1864. okt. 28-án pedig az École des Beaux-Arts tanárává nevezett ki.

Már az eddigi fejezetekben is úgy írt és úgy fejtegetett Nagy József, hogy fölöslegest, kifogásolni valót, vagy tévedést nem találhatunk bennük. Könyvének következő három fejezetében tárul mégis elének a magyar bölcselet egész tanultsága, gondolkozásának rendszeressége, filozófiai fölfogásának ereje. Taine környezet-elméletét, műbölcseletét és ismeretelméletét fejtí ki és bírálja ezekben. Alaposan és mindenütt híven ismerteti Taine elméletét, de mindenütt nyomon kíséri ellenvetéseivel és cáfolataival. Rávilágít elméletének forrásaira és tisztelttel emeli ki eredetiségét. Taine elmélete korán, — első ízben még főműveinek megjelenése előtt Planche Gusztáv által 1857-ben, — s azután többször részesült erős kritikákban; az ideálistikus bölcselet új életre kelése után még szokásba jött néhány szellemes, vagy erős szóval intézni el az egészet. Nagy József nem választja e kényelmes módot: ítéletet mond, de alapos körültekintéssel és megokolással.

Tainet természettudományos fölfogása arról győzte meg, hogy a természet egységes, ennélfogva törvényei is mindenütt egyformák. Ezeket a törvényeket kereste az erkölcsi ember genetikus természetrajzában. Nyilvánvaló, hogy az ember organikus lény és Taine a Herder-féle és a romantikus történetbölcselet hatása alatt az emberi társadalmat, a nemzeteket is organizmusoknak fogta fel. Anatómiát és fiziológiát akart tehát csinálni róla, vagyis olyan állandó érvényességű törvényeit akarta megállapítani, mint aminőket e két tudomány állított fel az organikus világról. Így jutott el a környezet-elmülethez, mely a tények megfigyelését tartja főfeladatának. De a tény szónemcsak materiális tényt értett; az eszmék hatóerejét nem vonta kétségbe. A tényeket az irodalom, a bölcselet, a vallás és az intézmények történetében kereste, mert ezek mögött az embert látta, az emberi sorsot. Mélyebb ismeretet erről az oki kapcsolatban keresett, az ok volt tehát szemében az a tény, melyből másoknak természetét, vonatkozásait le lehet vezetni. Az organikus világban a legfőbb ok a típus eszméje, mivel a

tipus sok organizmus felépítésének egységes terve, melyből mindazon okok leszármaztathatók, melyek a kifejlett organizmust megalkotják. Az emberi tipust alkotó kölcsönösen összefüggő erők pedig a *faj*, a *környezet* és az *időpont*. E felfogás a történelmet mechanikává teszi, melyben a *kölcsönös függések törvénye* a fő.

Taine egész élete munkásságát annak áldozta, hogy természettudományt csináljon a történelemből s megvolt benne az a művészi képesség, hogy vélt törvényeit világosan tudta megmutatni. Elmélete tényleg oly tetszetős, hogy szinte gondolkozás nélkül elfogadható, nincs látszólag magától értetődőbb elmélet.

Taine tévedése, illetőleg elméletének gyöngesége azonban ma már világos. Alapja az oki kapcsolat, melyet tapasztalati tényként, bizonyos ismétlődő szabályosságnak fog föl. Pedig az okság a gondolkozásnak oly alapformája, mely minden megértésnek előfeltétele, tekintet nélkül arra, hogy valamely tünemény ismétlődik-e, vagy sem. Taine összetévesztette az okságnak logikai fogalmát az oksági viszony pszichológiai fogalmával. A tudomány lényege nem a valóság oksági magyarázata, hanem fogalmainak rendszeres földolgozása és összefűzése. A tudomány a valóság újraalkotása az emberi elme természete és lehetőségei szerint. Rendszerüket a tények természete szerint más és más szisztematikus és methodikai eszmével lehet létrehozni. Így lehetetlen azonos módszert alkalmazni a történelemben és a mechanikában. Amabban az egyén az első kategória, emebben az atom; ennek mozgásait megérteti az erő, amazé a cél. Az egyén közösségben él; társadalmat, államot alkot nem mechanikai, hanem morális törvények szerint. A történelemben a fő cél a morális egyéneknek, a *személyiségeknek*, cselekvéseit, alkotásait megfigyelni. E személyiségek elvei pedig az etikában vannak előadva, ezért a tudományos történetírás szempontjait, módszertanát, kritériumát az ethika adja meg, nem pedig a biológia, vagy más természet-tudomány.

Igy dönti meg Nagy József Taine elméletét már alapjában s folytatja kritikáját ellene a legapróbb részletekig. De ha megfosztja is Tainét a bölcseletről babéraitól, hódolattal hajlik meg az igazság állhatatos kutatója, az odaadó munkásság mintaképe és a művész előtt.

Nagy József könyve a Franklin-Társulat *Ember és Természet* című új vállalatának első kötete gyanánt jelent meg. E vállalat korunk minden nagy kérdésében filozófiai magaslatról akarja megbízhatóan tájékoztatni a művelt magyar olvasót. A filozófia iránt mindenütt fölébredt örvendetes érdeklődésnek akar eleget tenni tehát e vállalat s hisszük, hogy éppen Nagy József szerkesztésével eleget is tesz. A Taine-kötettel a XIX. sz. pozitívizmusának ismertetése kezdődött meg.

A könyv kiállítása tetszetős, nyomása tiszta, bár néhány könnyen javítható sajtóhiba ugyan maradt benne; papirosa is kissé gyöngé. Tainenek Bonnat által festett arcképe disziti a kötetet.

Dr. Kiss Ernő.

5. Revue des Études hongroises et finno-ougriennes.

E folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg. Célja: tájékoztatni a tudományos világot a magyar és a finnugor összehasonlító nyelvészet fontosabb eredményeiről, a magyar történelem és filológiai kutatásokról. E mellett különös gondot fordít a francia-magyar politikai és irodalmi vonatkozások földerítésére.

Az alábbiakban az első évfolyam tartalmát ismertetem.

Az 1—2. (kettős) számot *gróf Zichy István A magyar nép eredete* című tanulmánya vezeti be. Benne összefoglalja *A magyarság őstörténete és műveltsége a honoglalásig* című munkája eredményeit, mely a Magyar Nyelv Kézikönyvének 5. füzeteként jelent meg. Ez első cikkében az ugor-magyarság ősi műveltségének rajzát adja és ősi lakhelyét igyekszik megállapítani. A második részében a török-magyar probléma tárgyalását igéri.

Pais Dezső Francia-magyar vonatkozások az Árpádok alatt címmel hosszabb tanulmányt közöl, melynek e számban megjelent első része a politikai, dinasztikus és egyházi vonatkozásokat tárgyalja.

Kastner Jenő: Petőfiről írt méltatása bevezetésül a költő lelki fejlődését rajzolja legelső költeményeitől a *Felhők* romantikus-pesszimiztikus világán keresztül a fejlődés magaslatáig, melyben a költő végre megtalálja a lelkét, egész valóját betöltő érzelmet: a szerelem és szabadság ideálját, melynek vértanuja is lesz. Költészete a magyar földet, a magyar életet, a magyar lelket tükrözi, A magyar világnak e mélységes szeretete adja dalainak nemzeti jellegét. Azonban a nemzet fogalma nála az emberiségnek csak egy része. Ő nem csupán a hazáért, hanem a világszabadságért küzd. A világon csak egyféle küzdelmet ismer: a jók és a rosszak küzdelmét, melyben végül az igazságnak kell győznie. Az ő nemzeti jellegű költészete mindenki számára hozzáférhető. Őszintesége, egyszerűsége, klasszikus és tiszta formája páratlan a világirodalomban.

Holik Flóris: Compostellai szent Jakab és magyarországi Szent László című tanulmányában rokonságot mutat ki e két szent mondakörének némely részlete között. Az idegen szent legendájának hatása a zarándoklás középkori divatjára vezethető vissza. A zarándokok ugyanis igyekeztek terjeszteni a maguk szentjéről szóló legendákat.

A *Krónika* rovatában a következő érdekes cikkeket találjuk:

A. E. (Eckhardt Sándor?) A *francia irodalom Magyarországon* című cikkében gazdasági okokra vezeti vissza, hogy a magyar korona romlása miatt oly drága eredeti francia könyvek helyett fordításokban terjed a francia szépirodalom. Soha annyit nem fordítottak Magyarországon, mint az utóbbi években. Másfelől a nagy nyomdai drágaság miatt a kiadókban nincs elég vállalkozási kedv az ifjú magyar tehetségek eredeti műveinek kiadására. Az érdeklődés főként a 19. század felé fordult, de itt is legkeresettebbek a réalista és naturalista regényírók: Balzac, Flaubert, Anatole France, A. Daudet, Pierre Loti, Bourget, Maupassant és Zola összes műveinek kiadására is vállalkozott két kiadó. A raffinált érzékiség írói meg a bűnügyi regények szintén nagy kelendőségnek örvendenek. Viszont a mai francia irodalmat alig néhány mű képviseli. Nagy közönsége van azonban Maeterlincknek és Romain Rollandnak. A költők fordításán (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud) a *Nyugat* köré csoportosult írók fáradoznak.

A rajzolt kép azt mutatja, hogy a magyar közönség a háború és az utána következő béke következtében elveszítette a kapcsolatot a francia szellemi élettel.

Ezek az állapotok akart javítani a Budapesten 1922-ben telepedett *Librairie Francaise*, de óriási árai lehetetlenné teszik a vásárlást annak a közönségnek, mely szereti és olvassa a francia könyvet.

Moravcsik Gyula: *Újabb bizánci tanulmányok Magyarországon* cím alatt pontos áttekintését adja az utolsó tíz év nagyjelentőségű bizánci kutatásainak.

Julius: *A Magyar Történelmi Társulat új szervezete és programja* című cikkében történetírásunk kritikája után rámutat e téren az anyaggyűjtés tervszerűtlenségére. A tervszerű kutatás szolgálatára eddig két magyar intézet állott: az egyik Rómában, a másik Konstantinápolyban. A gazdasági helyzet következtében azonban ezek működése megakadt. Klebelsberg kezdeményezésére a Magyar Történelmi Társulat 1920-ban Bécsben állított fel egy ilyen intézetet, melyben, miután az állami levéltár titkos osztályai megnyitották, óriási anyag vált hozzáférhetővé a történelmi kutatás számára. Ezt az anyagot rendre ki fogják adni. A *Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris* két első kötete Széchenyi Istvánnak posthumus iratait tartalmazza; közöttük Széchenyi naplóját élete utolsó napjáig s néhány más ismeretlen művét, melyek a nagy férfiú szellemi arcképét több tekintetben mélyítik és közelebb hozzák. A két kötet rendkívüli sikerét bizonyítja, hogy egy év alatt teljesen elfogyott. Legközelebb közlésre kerülnek: az emigráció iratai, a múlt század második felében élt kiváló publicisták levelei, államférfiak emlékiratai. Nevezetes történelmi emlék: Kollonics *Einrichtungswerk*-je, melyet I. Lipót uralkodása alatt alkotott, valamint József főherceg nádor emlékiratai.

A *Notes et documents* rovatát a *Revue des Études* programjának ismertetése vezeti be. A következő cikk *Ojansuu Heikki*-től, a minapában elhunyt jeles finn nyelvésztől való. Benne a balti finn nyelveknek helyesebb beosztására tesz kísérletet. Végül *Jules Ronjat*: *Egy avatatlan kérdései* címmel Gombocz és Meyer magyar fonétikai tanulmányának (*Zur phonetik der ung. sprache*) egy megállapításához (mely a magyarban a kemény aspirátákhoz való átmeneti k, t, p hangot észlel) vet föl összehasonlító nyelvészeti szempontokat.

A *Kritikai Szemlében* *Miskolczy Gyula* bírálja *Nicolae Jorgán*ak *Die Madjaren* című művét, mely a Helmholt-féle Világtörténet egyik fejezeteként jelent meg. Rámulatván a munka számos tévedésére és hiányára, bírálatát azzal végzi, hogy „Jorga politikai meggyőződése és előre megalkotott ítéletei veszedelmesen befolyásolták tudományos nézeteit.” Hibáztatja Helmholtot, hogy egy nem elfogulatlan politikusra bízta a magyar történelem megírását.

A 3—4. szám bevezető cikkében *Bernard Bouiver* közli *Petőfi* híres *Reszket a bokor*, mert . . . című versét *Amiel Henrik Frigyes*nek, *Petőfi* lelkes svájci hívének fordításában. Hozzá egy érdekes személyes visszaemlékezést csatol.

A második tanulmány *Pauler Ákostól* való: *Liszt és Magyarország*. A szerző egy nemrég megjelent művének (*Liszt Ferenc gondolatvilága*) kivonata. *Liszt Ferenc* hazaszeretetét elemzi számos nyilatkozata és életrajzi adatai kapcsán. Megállapítása szerint „*Lisztet* úgy tekinthetjük, mint az igazi magyar lélek egyik legnagyobb képviselőjét.”

Zolnai Bélának *Néhány Korvin Mátyásról szóló monda eredete* című tanulmánya következik ezután.

A következő cikkben *Pais Dezső* folytatja az előbbi füzetben megkezdett tanulmányát: *Magyar-francia vonatkozások az Árpád-ház alatt*. Tanulmányának e második részében a francia településekről és gazdasági szerepükről szól.

Eckhardt Sándornak művelődéstörténeti adatokban gazdag bibliográfia tanulmánya: *Egy magyarországi magán könyvtár francia könyvei a 18. században* egy 18. századbeli magyar főúri család franciás műveltségének adja érdekes rajzát. Arad város könyvtárának francia anyagában feltűnő gazdagon van képviselve a 18. század végének s a 19. század első évtizedének francia irodalma különösen a filozófia, történelírás és a regény terén. Ez az anyag a gróf *Csáky István* és neje szül. gr. *Erdődy Juliánna* magánkönyvtára volt valaha, kik a 18. század második felében a bécsi főúri körök franciás műveltségét sajátították el. A grófnő szalonjának voltairianus szellemére vonatkozólag *Kazinczy* levelezésében is találunk egy jellemző anekdotát. Gr. *Csáky István* *Illyésfalván* *Lócse* mellett *Sans-Souci* parkot alapított, mely híres volt a maga idejében s leírása is fennmaradt. A grófnő pedig *Homonnán* tartotta könyvtárát.

Mindketten szenvedélyes olvasói voltak a francia irodalomnak s lassankint tekintélyes gyűjteménnyé fejlesztették könyvtárukat. Az értékes könyvtár báró Aczél Péter hagyatékából került Arad város könyvtárába. Körülbelül 3.800 műből áll 5000 kötetben. Legnagyobb része (3.600 mű) a 18. századból és a 19. század első évtizedéből való. E könyveket gr. Csáky István és neje szül. Erdődy Juliánna kötetről-kötetre Bécsből és Pestről hozatták Homonnára s lőcsei könyvkötőkkel köttették be. Az aradi könyvtár érdekes bizonyítéka annak a befolyásnak, melyet a francia szellem Bécsre és Bécsen keresztül Magyarországra gyakorolt.

A *Krónika* rovatban Németh Gyuláné Sebestyén Irén *Finn-ugor nyelvészet* cím alatt az utolsó évek finn-ugor nyelvtudományi irodalmát mutatja be. *Gulyás Pál* pedig *A magyar bibliographia tíz éve* cím alatt az utolsó tíz év fontosabb magyar bibliographiai tanulmányairól tájékoztat.

A „Notes et Documents” rovatban *Bárczi Géza* a francia *clenche*-ből származó magyar *kilincs* szó elemzésével kapcsolatban azt az érdekes kérdést veti föl, hogy a régi magyar nyelvbe került francia kölcsönszók melyik francia dialektushoz tartoznak. Az Árpádok uralkodása alatt ugyanis a francia telepések révén több francia szó honosodott meg nyelvünkben (tárgy, botos, lakat, méster, kilincs stb.). Fejtegetését azzal végzi, hogy csak a *kilincs* szóról bizonyítható ki kétségtelenül a vallon eredet. A többiről fonétikai bizonyítékok híján nem állapítható meg, hogy melyik dialektusból származott.

Baranyai Zoltán: *Magyar látogatás Rousseau-nál Montmorencyben* című cikkében gr. Teleki Józsefnek, a 18. századbeli franciás műveltségű, szellemes magyar főúrnak 1761. márc. 6-án Rousseau-nál tett látogatását közli gr. Teleki kiadatlan naplójából, melynek e helyét Mészöly Gedeon adta ki *Régi mődi kalendárium* című érdekes gyűjteményében, mely csupa kiadatlan 18. századi magyar dolgokat tartalmaz.

Baranyai Zoltán (*A finn-ugor kis nemzetek önkormányzata*) a Szovjetországban élő finnugor népek (vojtyákok, csere-miszek, zürjének, mordvinok) helyzetét ismereti a szovjetalkormány alatt. *Mösseg* és *Nansen* tudósításai alapján.

A *Kritikai szemlében* *Gombocz Zoltán* bírálja *Hermann Jacobsohn* könyvét (*Arier und Ugrofinnen*), melyben a szerző a finnugor nyelvek árja elemeit vizsgálja. „Eredményei nem végérvényesek s nem is lehetnek végérvényesek. De látásmódja mindig érdekes és könyve bizonyára új kutatások kiindulópontja lesz.”

Melich János bírálja *Lubor Niederle*: *Manuel de l'antiquité slave* c. művének első kötetét (Paris, 1923.). Rámutatván a könyv számos tévedésére az etymologia terén, bírálatát azzal végzi, hogy e könyv nem emelkedik arra a tudományos magasságra, melyen egy ilyen természetű munkának állnia kellene. Kellő óvatosság és körültekintés nélkül oldja meg a történelemtől

eléje állított nehéz kérdéseket. Következtetései emiatt fontos kérdéseket illetően is jobbra tévesek.

Végül B. ismertí Gragger Róbert-nek a berlini magyar intézet közreműködésével készített *Bibliographia Hungariae* című könyvét. A most megjelent első kötet az 1861—1921. közötti időben nyomtatott Magyarországra vonatkozó nem magyarnyelvű munkák jegyzékét tartalmazza. Hézagpótló munka, melynek használatát az anyag logikus és pontos felosztása, tiszta és világos elrendezése igen megkönnyíti.

A füzetet s vele az első évfolyamot Magyarország francia nyelvű bibliographiája zárja be.

Dr. Csüry Bálint.

6. Dr. Szentkirályi Ákos: *Erdély juhai.*

Mentegetőzéssel kell kezdenem. Oh, ne méltóztassék félreérteni! Nem azért, mert egy ilyen „nem irodalmi” kérdéssel állok elő. Hanem egészen másért. Azért, mert én az Erdélyi Gazdasági Egyletnek erről a vállalatáról, melynek a most szóbanforgó épen 60-ik értékes gyümölcse, — mind mostanáig semmit sem tudtam. Valamit hallottam ugyan, de nem méltattam figyelemre; ahogy jött, el is ment a róla való értesülesem. Épen úgy, mint annyi más, hozzám hasonlóval történt.

Pedig ez nem volt helyes. Hiszen ezeknek a füzeteknek az anyagi művelődés története szempontjából nagy jelentőségük van. A vigasztaló az, hogy azok, akiknek tulajdonképpen íródtak e füzetek, annál szorgalmasabban olvasták. Mikor 1913-ban az 59-ik füzet megjelent, egyes füzetek már a 8-ik kiadásnál jártak, s legalább két kiadást mindenik megért. Félutcatnyi e füzetekből román, tót és német nyelven is megjelent. Mindössze 340 ezer darab forog belőlük közkézen. Mindenesetre alapos mennyiség 35 évi fennállás után, mennyi a könyvkiadóvállalat alapítása óta eltelt.

Most, a 60-ik füzet megjelenése alkalmából, a földművelésügyi miniszterium bekért az összesekből egy-egy példányt, azzal, hogy legalább egyeseknek román nyelvre való fordításáról és kiadásáról gondoskodni kíván.

Ami már most az épen szóbanforgó füzetet illeti, az az erdélyi juhtenyésztés múltjával, jelenével és jövőjével foglalkozik. A múltból érdekes az, hogy azok a juhajták, amelyek ma Erdében otthonosak — a racka és cigája — nem véletlenül vannak itt. Már a fejedelemség korában, de különösen az utolsó 100—150 esztendőben tudatos, mondhatjuk tudományos kísérletek történtek egyes juhajtakkal, s ami ma előttünk áll, az nagyon alapos kísérletező tanulmányozásnak az eredménye.

Annak, aki szereti régi birtokosainkat semmivel sem törődő, csupán eszem-izsom alakoknak beállítani, a könyvnek ebből a

részből sikerül meggyőződnie, hogyha voltak is olyanok, — aminthogy, fájdalom, a kelleténél többen voltak, — akadt egész sora a komoly kutatóknak, kísérletezőknek is köztük.

A jelenre és jövőre nézve megtudjuk e könyvecskéből a juhtenyésztés óriási közgazdasági jelentőségét: valósággal kincsésbánya ez úgy az egyéni, mint a közgazdaság szempontjából.

Hosszú tapasztalat és szakszerűen, tudományos módszerrel gyűjtött ismeretek tárháza ez a füzet, tele gyakorlati útmutatásokkal. Az is nyugodt lélekkel szánhat neki pár órát, aki soha juhtenyésztéssel foglalkozni nem szándékozik. Nem bánja meg a ráfordított időt. Unni nem fogja, mert stilusa egészen közvetlen, minden különösebb megerőltetés nélkül érthető. Gazda embernek pedig okvetlenül el kell olvasnia, különösen a gyakorlati útmutatásokat tartalmazó részt.

Bármilyen naivitásnak lássék, őszintén örvendek, hogy az Erdélyi Irodalmi Szemle olvasóinak bizonyára jórésze számára én „fedezem fel” az Erdélyi Gazdasági Egylet ezen kiadványait, melynek füzetei mindmegannyi tisztességtevő sor az erdélyi magyar kultúra nemesi levelén.

Dr. Buday Árpád.

7. Varga Béla: A logikai érték problémája és kialakulásának története.

A jelenkori szellemi tudományok legmélyebb törekvéseit két egymást kiegészítő tendencia hatja át, az egyik arra irányul, hogy a konkrét szellemi tényeket minél alaposabb pszichológiai analízis alá vegye, a másik pedig arra, hogy szellemi világunk hyperpsychikai vagy transcendentalis alkatát, az örök szellem logikai formáját megragadja. Ez a kettős tendencia ott vívódik a modern történettudományi, irodalomtörténeli, nyelvtudományi törekvések mélyén, de leginkább jellemzi a jelenkori filozófiát. Varga Béla könyvét a másodiknak vett, hyperpsychikai vagy transcendentalis tendencia hozta létre, vagy még helyesebben azt kell mondanom, hogy ez a tendencia szülte. Ezt a munkát az én szememben az teszi rendkívül becsesté, hogy minden sora arról beszél, hogy a benne felvetett *problema* a szerzőnek nem pusztán theoretikus érdeklődéséből táplálkozik, hanem egészen *személyes nyugtalansága* vetette fel, foglalkoztatta, táplálta hosszú éveken át és végre is szellemi élete belső békessége *kényszerítette* papírra és könyvbe.

Varga Béla könyvének problémáját az ő szavaival a következőkben világosíthatjuk meg: „A világon levő összes dolgok, tárgyak, tünemények bizonyos mértékben logikai jellemmel bírnak. Ez nem annyit jelent, hogy minden csupa logika, hanem azt, hogy mindenben, ami egyszer „valami” (etwas) — van logika, ami más szóval azt fejezi ki, hogy a világegyetemnek

logikai alapja van; nevezhetjük ezt logikai strukturának, vagy egyszerűen *logikumnak*. Az ember nem áll szembe ezzel a felséges épülettel, hanem benne van, annak egy részét teszi, csak hogy föl van szerelve azzal a képességgel, hogy a logikumot többé-kevésbé a megismerés szabta korlátok között megérti, felismeri. A logikai törvényszerűség bizonyos állandó örökérvényességű, változatlan elemet képvisel a világegyetem a maga végtelen, színes gazdagságában ezen törvényszerűség explikációja. Ameddig el tudunk haladni ennek fokozatosan differenciálódó megnyilvánulásában, — megtaláljuk a dolgok változatlan alapmozzanatait, melyek összessége: a világban levő theoretikus értékek összege. A feladat az, hogy ezt — amennyire módunkban áll — kikutassuk, hogy a világ logikai strukturájának mibenlétét, amennyiben lehetséges — átértsük s az így nyert tanulságokat a világvég egészének megszerkesztésében értékesítsük.“ (53—54).

Problemája megoldásában mindenekelőtt biztos és öntudatos kritikai alapoást végez, amikor genetikailag kíséri végig a logikai érték problémájának kialakulását. (I. rész.) Tárgyilagosan ismerteti *Rickert* és *Böhm Károly* álláspontját és e két álláspont kritikájához kapcsolatosan felmutatja a lét és érvényesség megkülönböztetésének nyomait a filozófiai gondolkodás egész történetén át el egészen *Bolzano*, *Lotze*, *Windelband* rendszeréig, majd különös részletességgel és alaposággal tárgyalja — a háborúban elesett, geniális filozófusnak, *Lask*-nak az álláspontját, továbbá *Hazay Olivér*, *Pauler Akos*, *Husserl* gondolkodását. A mi magyar tudományos életünk morális abusújával szemben, *Varga Bélának* mint tiszteltreméltó érdemét kell kiemelni, hogy a legjelentősebb külföldi filozófusok mellett nem felejtkezett el a problémájával különösképen foglalkozó magyar filozófusok méltatásáról és komoly kritikájáról sem.

A probléma tárgyi fejtegetése három részre oszlik, ú. m. (II.) a logikai érték dialektikája, (III.) a logikai érték phaenomenológiája és (IV.) a logikai érték dynamikája.

A logikai érték dialektikájában különösen érdekes, világos tiszta fejtegetésekkel mutat reá, hogy miben kell keresnünk „a megismerést megelőző jelentés“-t, amely minden anthropologiai relatiótól független. Ez az *ősjelentés* = törvényszerűség = érvényesség, és a dolgok logikai értékét adja.

A logikai érték phaenomenológiája azt a kérdést veti fel, hogy a jelentés hogyan valósul meg a világban. A jelentés, az érvényesség kilép az általánosságból, az általános forma korlátozást szenved és ezáltal speciális jelentéssé és speciális érvényességgé lesz, *tárgyiságot* nyer. A tárgyiság pedig megvalósul 1. a természetben, mint objektív realitás, 2. a matematikában és geometriában, mint objektív, de az anyagi világtól mégis független, tehát ideális konstrukció és 3. mint gondolat, vagy tudattartalom, mely a tárgyiságnak a szellemiség munkája

folytán létrejövő logikai eredménye. Vagy még világosabban így foglalja össze; a tárgyiség megvalósul, mint természeti adottság, mint szellemi alkotás (a tudomány, művészet, erkölcs, jog stb. terén) és a matematikában, mint *konstrukció*. A 84—135 lapokon részletesen és tudományos akribiával kíséri végig mindazokat a területeket, amelyeken a logikai tárgy megvalósulása végbe megy.

A IV. rész a logikai érték dynamikája cím alatt azt az érdekes problémát veti fel, hogy a logikai érték, a logikai törvényszerűség hódítása következtében micsoda értékbeli gyarapodásra jut a világ.

Varga Béla a logizmus álláspontját egészen egyénivé tette és nem egy szempontját új világitásba helyezte, különösen azáltal, hogy problémáját a legkomplikáltabb részeiben is világosan és érthetően tárgyalja. Távol van tőle minden olyan subtilis nüanszizálás, amely e filozófiai irány legtöbb hívét olyan megfoghatatlan magyarázatokra csábítja, amely túltesz a legszórshálhasogatóbb scholasztikán is és amely végül is illuzóriussá tesz minden filozofálást. — El kell ismernem, hogy meggyőző okoskodása és kritikája — eltérő filozófiai álláspontom dacára is — kényszerűen ismerteti el a logizmus amaz intencióját, hogy a logikai jelentést és értéket az antropológiai-pszichikai hajlamoktól és előfeltételektől függetleníteni kell és objektív alkatukban kell vizsgálnunk és magyaráznunk. De az ő könyvének legmegértőbb tanulmányozása sem győzött meg arról, hogy a logikai jelentést és értéket az emberi szellem szerkezetére való tekintet nélkül megragadhatnók. Ha attól elvágjuk, megszűnik számunkra lenni a jelentés. A logizmus azonban mindig nagy figyelmeztetés lesz minden szubjektív kiindulási pontot valló filozófiára nézve, hogy igazságaink és ítéleteink tárgyas-érvényét védjük a pszichologizáló hajlamoktól és befolyásoktól.

A magyar filozófiai irodalom nagy hálával adós *Varga Bélának*, hogy a logizmus álláspontjáról eredeti magyar munkában felmutatta a logikai érték problémáját és pedig tiszta kritikával és módszeresen és útat nyitott kezdeményezése által arra, hogy a logikum fogalmában rejlő problémák megoldására a magyar filozófiai irodalom az ő iránya útjain is elindulhat.

Dr. Tavaszgy Sándor.